

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

HƏSƏNLİ ŞƏBNƏM ƏSGƏR

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SOSİAL - İQTİSADI
İNKİŞAFININ İNFORMASIYA TƏMİNATI**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060509 - “Kompüter elmləri”

İxtisaslaşma: “İqtisadi informasiya sistemləri”

Elmi rəhbər: İ.f.d., dosent M.Ş.Orucova

BAKİ - 2019

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF VƏ İNFORMASIYA TƏMİNATI	
MƏSƏLƏLƏRİ.....	6
1.1 İnformasiya və informasiya kommunikasiya texnologiyalarının təsiri.....	6
1.2 Sosial-iqtisadi inkişaf və onun əsas xüsusiyyətləri.....	14
1.3 Sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasında İKT-nin rolu.....	24
FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ REGIONLARININ SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFI DÖVLƏT PROQRAMLARI.....	37
2.1 Azərbaycan respublikasının sosial-iqtisadi vəziyyəti və inkişaf strategiyaları.....	37
2.2 Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı və Dövlət Proqramlarının nəticələri.....	44
FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA İNFORMASIYA TƏMİNATININ ROLU.....	56
3.1 Azərbaycanda “Elektron hökumət” layihəsi və elektron xidmətlərin qiymətləndirilməsi.....	56
3.2 Azərbaycan Respublikasının Dövlət İdarəçiliyində İKT-nin rolu.....	61
XÜLASƏ.....	69
SUMMARY.....	70
PE3IOME.....	71
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLAR	72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) müasir cəmiyyətin həyatının bütün aspektlərində əhəmiyyətli rol oynayır. İKT bizim bir-birimizlə necə ünsiyyət qurmağımızı, lazımi məlumatları tapmağımızı, işləməyimizi, biznesi aparmağımızı, dövlət orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərməyimizi və öz sosial həyatımızı idarə etməyimizi dəyişdirmişdir. İKT gündəlik həyata təsir etdiyinə görə, onlar da makroiqtisadi artıma təsir göstərir ki, bu da öz növbəsində, cəmiyyətə daha çox təsir göstərir, infrastrukturun və həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına kömək edir. "Sosial-iqtisadi inkişaf" anlayışı elmi tədqiqatlarda və təcrübədə geniş tətbiq olunsada, onun mənası heç də həmişə aydın ola bilməz. "Sosial-iqtisadi" kvalifikatoru özü-özlüyündə iki sözün birləşməsini təşkil edir, təhsil və peşə kimi sosial amillərə, habelə gəlir və resurslar kimi iqtisadi amillərə aiddir. Beləliklə, sosial-iqtisadi inkişafı hansı formada sosial-iqtisadi şəraitin dəyişməsi və ya yaxşılaşdırılması prosesi kimi müəyyən etmək olar.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı və informasiya təminatı məsələsi ayrı-ayrılıqda tədqiq olunub və müxtəlif layihələr əsasında öyrənilsə də bu mövzu müstəqil şəkildə və birlikdə tədqiq olunmamışdır.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin məqsədi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində informasiyanın formalaşdırılması üçün nəzəri təlimatların hazırlanmasıdır. Tədqiqatın məqsədinə çatmaq üçün ilk fəsildə nəzəri biliklər nəzərdən keçirilmişdir. İkinci fəsildə respublikamızın sosial-iqtisadi inkişafı və bu sahədə tətbiq olunmuş dövlət proqramları haqqında danışılmışdır. Üçüncü fəsildə isə İKT-nin dövlət idarəçiliyində rolu nəzərdən keçirilmişdir.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Respublikamızın informasiya təminatının mövcud vəziyyəti qiymətləndirməsi, sosial-iqtisadi inkişaf üçün mühüm olan və

həyata keçirilən tədbirlərin qiymətləndirilməsi, inkişafı üçün müəyyən fikir və təkliflərin söylənməsidir.

Tədqiqatın elmi həmçinin nəzəri əsasları. Mövzu ilə əlaqəli bir sıra Azərbaycan və xarici müəlliflərin fikirləri mövcuddur. Və bununla birlikdə yerli və xarici mənbələrə əsaslanan fikirlər nəzərdən keçirilib.

Tədqiqatın informasiya təminatı. Azərbaycan və həmçinin xarici yazarların elmi kitablarından, tematik seminarlardan və konfrans materiallarından, müvafiq hüquqi sənədlərdən, beynəlxalq tədqiqat nəticələrindən, IT şirkətlərinin məlumatlarından ibarətdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İnformasiya və İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları uzun illərdən bəri öyrənilməyə davam edir. Və davamlı inkişaf etdiyi üçün indi və gələcəkdə də araşdırılmaqda və öyrənilməkdə olan sahələrdən olacaqdır. Bu mövzuda isə biz informasiyanı sosial və iqtisadi sahələr üçün əhəmiyyətini araşdırdıq.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticəsinin etibarlılığı elmi sənədlər, hüquqi sənədlər, beynəlxalq hesabatlarda əldə edilmiş məlumatlara əsaslanır.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi üç fəsildən ibarətdir. İlk hissə olan giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, əhəmiyyəti, yeniliyi, predmeti və obyektini əsaslandırılıb. Dissertasiya işinin ilk fəslində ilkin olaraq sosial-iqtisadi inkişaf və informasiya anlayışları nəzəri şəkildə əsaslandırılıb. İnformasiyanın bu və digər sahələrdəki əhəmiyyəti qeyd olunub. Dissertasiya işinin ikinci fəslində Azərbaycan Respublikasının sosial iqtisadi vəziyyətinin araşdırılıb və sosial-iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün Dövlət proqramlarının tətbiqinin nəticəsi qeyd olunub. Dissertasiya işinin üçüncü fəslində isə Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi fəaliyyətində

informasiya texnologiyalarının istifadəsindən bəhs edilib. Dissertasiya işinin “Xülasə” hissəsində aparılmış tədqiqatın nəticəsi haqqında bəhs olunmuşdur.

I FƏSİL. SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF VƏ İNFORMASIYA TƏMİNATI

MƏSƏLƏLƏRİ

1.1 İnformasiya və informasiya kommunikasiya texnologiyalarının təsiri

Tarix boyu bəşəriyyətimiz bir neçə inqilabla üzləşib. Bunlardan sonuncusu informasiya-kommunikasiya texnologiyaları inqilabıdır. İnformasiya texnologiyalarının inqilabı nəticəsində bütün yaşlı nəsllər arasında bir fikir yaranıb; bu gün yeni hesab edilən şey, sabah tez bir zamanda köhnə və köhnəlmiş tendensiya çevrilə bilər. Bu təkamüllərə görə bu texnologiyaya tələbat artdı. Buna görə də informasiya klasik resurslarla müqayisədə daha vacib resurs çevrilmişdir ki, bu da həm şirkətlər, həm də fiziki şəxslər tərəfindən yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına marağın artmasına gətirib çıxarmışdır.

Hazırda dünyada müxtəlif dəyişikliklər və müəssisələrin xarici mühitinin dinamikası əsasında optimal qərarlar qəbul etmək üçün informasiya vasitələrinə olan tələbatın sayı, keyfiyyəti və informasiyaya çıxış baxımından sürətli təkamül prosesi müşahidə olunur. Bu, informasiya sistemlərinin artan əhəmiyyətini və müəssisələrin informasiya tələbatını ödəmək qabiliyyətini əyani şəkildə nümayiş etdirir. Bu, bu sistemlərin inkişafının və onların səmərəliliyinin və effektivliyinin artırılmasının vacibliyini vurğulayır. Bu sistemlərin müvəffəqiyyətinin əsas elementlərindən biri, məlumatların əldə edilməsini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdıran və giriş xərclərini açıq şəkildə azaldan kompleks texnologiyalardan asılı olmalarıdır.

Telekommunikasiya sektoru qısa müddət ərzində onun əsasında duran texnoloji nailiyyətlər sayəsində qətiyyətli transformasiyaya məruz qalmışdır. O, bu gün informasiya və onun qısa müddətdə və daha az xərclərlə çatdırılması üsullarından asılı olan bilik iqtisadiyyatı kimi tanınan bir infrastruktura çevrilmişdir. Bu sektorun çox böyük inkişafı və xüsusilə peyk rabitəsindən, mobil rabitədən və internetdən istifadə fonunda onun bütün sahələrə verdiyi töhfələr sayəsində bu, şirkətləri yeni

vəzifə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının əldə edilməsi qarşısında qoydu.

Heç kim şübhə edə bilməz ki, informasiya texnologiyaları ötən əsrdə insan həyatına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən fundamental və innovativ inqilabdır. Həqiqətən də, informasiya və eləcə də, kommunikasiya texnologiyaları tək-cə coşqun hal və ya keçici tendensiya deyil, həm də həyatın bütün aspektlərində istifadə olunur.

Müasir dünya informasiya texnologiyaları sayəsində kiçik bir kənd hesab olunur. Kommunikasiya və informasiya ötürülməsi prosesi o qədər sürətli oldu ki, bu, bütün dünyada geniş yayıldı və bu, insan həyatına güclü təsir göstərdi və radikal dəyişikliklərə gətirib çıxardı. Dünya indi tamamilə texnologiyadan asılıdır, bu texnologiya cəmiyyətin məhvi üçün kifayət qədər əhəmiyyətli risk daşıyır. Bizi düşündürən nədir, yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyaları nədən ibarətdir? Onların insanların gündəlik həyatına təsiri necədir və həyatın müxtəlif sahələrinə-iqtisadi, siyasi və sosial sahələrə necə təsir göstərir?

İnformasiya texnologiyalarına bir tərifini müəyyən etməli olsaq aşağıdakı kimi tərif verə bilərik. Abbreviatura altında geniş tanınan informasiya texnologiyası "informasiyanın saxlanması və ötürülməsi üçün kompüterlərin və digər elektron avadanlığın istifadəsi üzrə elm və fəaliyyət" kimi müəyyən edilir.

"İctimai səhiyyənin bir çox sahələri, o cümlədən həyat fəaliyyətinin statistikaları, tədqiqatlar, epidemiologiya, müayinələr, laboratoriya texnologiyaları, ana və uşaq sağlamlığı, ətraf mühitin sağlamlığı, öz məqsəd və hədəflərinə nail olmaq üçün informasiya texnologiyalarından (İT) istifadə edirlər. Bu kompüter və rabitə vasitələrinin istifadəsi, eləcə də məlumatların informasiya və biliklərə çevrilməsi daxildir".

"Müasir şirkətlərin əksəriyyəti informasiya sistemlərindən, işçilərin elektron poçtundan verilənlər bazalarının və e-ticarət saytlarının idarə olunmasına qədər çox asılıdır. Xəstəxanaların aparılması üçün böyük bir xəstə bazası var. Universitetlərin

idarə olunması üçün şaxələnməmiş şəbəkələri var. İqtisadiyyatda, bank sahəsində, dövlət idarəçiliyində informasiya texnologiyalarından geniş istifadə olunur. Amerikanın İnformasiya Texnologiyaları Assosiasiyası bildirir ki, IT mütəxəssislərinin 92 faizi IT ilə bağlı olmayan şirkətlərdə fəaliyyət göstərir ".

İnformasiya texnologiyalarının gündəlik fəaliyyətimizə təsiri

1. Təhsilə təsiri

İnformasiya texnologiyaları təhsil prosesini daha səmərəli və məhsuldar etdi. Bu, tələbələrin rifah halını yüksəltdi. İnkişaf etmiş öyrənmə üsulları, məsələn, kitabları, tablet və noutbuklarla əvəz edərək, bu prosesi asanlaşdırdı. Bundan əlavə, tələbələrin evlərini, öyrənməyə imkan verən elektron təhsil platformalarına çevrilməsi. Bu platformalar məktəbə getməyən və ya sinifdə müəllimlərindən uzaqlaşmaq üçün çətinlik çəkən insanlar üçün effektiv bir alternativ ola bilər. Bu platformalar tələbələrə hər an daha asan və daha konkret izahat ilə kursları keçmək üçün imkan verir və bu öyrənmə prosesini gücləndirir və ən zəif tələbələr üçün məktəbdə ən yaxşı nəticələrə gətirib çıxarır.

2. Səhiyyə sisteminə təsir

Tibb sahəsində tibb cihazları çox gözəl inkişaf edibdir. Onlar daha səmərəli oldu. Bu cihazlar, onları proqramlaşdırma və işlənməsini asanlaşdıran rəqəmsal cihazlara çevirdi. Süni intellekt kimi IT sektorlarının sayəsində, dünya robotların sayəsində məsafədən əməliyyatların, süni ayaqların, əllərin və hətta süni ürək-aortal klapanların şəklində süni üzvlərin tətbiq edilməsinin şahidi olduq.

"Tibbi yardım üçün informasiya texnologiyaları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xəstələrin kompüterləşdirilmiş qeydlərinin hazırlanması tibbi yardımın effektivliyini, səmərəliliyini və paylanmasını artırır. İdarə olunan tibbi yardım proqramları inkişaf etdikcə, əhali məlumatları tibbi xidmət və ictimai səhiyyə təminatçıları üçün daha çox əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Bu məlumatı teletibb daxil olmaqla telekommunikasiya rabitə kanalları vasitəsilə ötürmək qabiliyyəti, həm kənd, həm də şəhər əhalisi də

daxil olmaqla, lazımı ərazilərdə tibbi yardımın əlçatanlığını təmin edir. Sağlamlıq məlumatları məşğulluq və sığorta üçün çox əhəmiyyətli ola bilər, çünki bu hadisələr gizlilik ilə bağlı ciddi narahatlıq doğuru. Effektiv, təsirli, etibarlı informasiya sistemləri, faktiki olaraq, pasiyentin və həkimin qarşılıqlı fəaliyyətinin insan keyfiyyətini yüksəldə, gündəlik məlumatların toplanmasına deyil, kliniki qərarların qəbul edilməsinə və xəstənin seçimlərinə diqqət yetirə bilər. Bu baxımdan informasiya texnologiyaları həqiqətən də bu qarşılıqlı fəaliyyətin keyfiyyətini artırma bilər ".

Tibb sahəsinin inkişafı bəşəriyyət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu xəstəliklərdən və ağrıdan uzaq sağlam həyatın əsasıdır.

İnformasiya texnologiyalarının səhiyyə sisteminə olan müsbət təsirini hazırda yaşadığımız postpandemiya dövründə də açıq aydın görmək mümkündür.

3. Siyasətə təsiri

Texnologiya güc rolunu oynayır. İnformasiya Texnologiyaları ölkələrin siyasi mənzərəsində həlledici rol oynayır. Onlar seçki kampaniyalarında ictimai rəyə təsir etmək üçün və xüsusilə də gənclərin siyasi həyata cəlb edilməsi üçün informasiya texnologiyalarından geniş istifadə etməyə başladılar.

Siyasətçilər müvafiq sahələrdə müxtəlif insanların böyüməsinə təsir etmək üçün bir çox yollarla texnologiyadan istifadə edirlər. Twitter, Facebook və YouTube kimi güclü kommunikasiya media platformaları siyasətçilərin reytinglərini asanlıqla qaldıra bilər. Texnologiya siyasi irqlərin əksəriyyətində müəyyən bir amildir. Texnologiyaların köməyi ilə siyasətçilər vəsaitə çıxış əldə edirlər, siyasi dəstək alırlar və daha az vaxt ərzində namizədliyinin irəli sürülməsini təmin edirlər. Hausli,"texnologiya müəyyən bir demoqrafik qrupu cəlb etdiyini iddia edir: zəngin, təhsilli və gənc". Amerikada gənclər hazırda fəal seçki bloku deyillər, lakin bu gənc nəsil qocalacaq və bu, yalnız texnologiyaların seçkilərdə həlledici rol oynayacağı bir məsələdir".

4. İqtisadiyyata təsiri

Texniki tərəqqi və təşkilati yetkinlik istehsalın artmasına, kapitalın artırılmasına və istehsalçılar arasında intensiv rəqabətin yaranmasına səbəb oldu.

"İnformasiya texnologiyaları (İT) bir çox mövcud məhsul və xidmətlərin dizaynına, eləcə də onların demək olar ki, hamısının istehsal və marketinq üsuluna təsir edən hər şeyi tənzimləyən bir dəyişiklikdir. Bu baxımdan hər gün istehsal və ya xidmət sahəsində sənaye tədqiqat, eləcə də AR-GE, patentə və yenilik ümumi istiqamətləri daha güclü olur".

"Zavodlarda müxtəlif istehsal texnologiyalarından istifadə innovasiyaların müəssisələrə təsirinin qiymətləndirilməsində mühüm aspektdir. Hal-hazırda rəqabət gücləndi və milli arenadan qlobal arenaya keçdi, məhsulun həyat dövrləri azaldı; lakin istehlakçıların spesifik və fərdi tələbatlarının ödənilməsinə ehtiyac artır".

Dünya iqtisadiyyatı sürətli dəyişikliklərin ən qızgın çağındadır. İnternet, mobil texnologiyalar, sosial şəbəkələr və böyük məlumat tendensiyaları minlərlə yeni başlanğıc və iş yerləri yaradan, eləcə də ənənəvi sənayeləri yenidən kəşf edən yenilik dalğasına səbəb oldu. Hazırda biz cəmiyyəti, eləcə də biznes və iqtisadiyyatı transformasiya edən böyük texnoloji meylləri müşahidə edirik. Hər bir sahə hazırda qlobal iqtisadiyyatın mənzərəsini yenidən müəyyənləşdirən bulud texnologiyaları, sosial şəbəkələr, böyük məlumatlar kimi informasiya texnologiyaları sahəsində tendensiyaların ortaya çıxması ilə tamamilə təsirsiz hala gəlir. Bu görünüşün əsas nəticəsi, dünya bazarında ən çox tələb olunan iş yerlərinin xəritəsini dəyişdirən və yeni vakansiya profillərinin yaradılmasına imkan verən bəzi iş yerlərinin sıxışdırılmasıdır.

5. Sosial sahəyə təsiri

İnformasiya texnologiyalarının sosial təsirinin demək olar ki, iki tərəfi vardır. Nə yüz faiz mənfi, nə də yüz faiz müsbət ola bilməz. Bu ikitərəfli silahdır.

Sosioloqlar informasiya texnologiyalarının cəmiyyətə təsirini insanları və qohumlarını ayıran nəhəng qitələrdən dünyanın qloballaşma adlanan bütün əhalini əhatə edən çox kiçik bir kəndə çevrilməsi ilə müqayisə edirlər. İnformasiya texnologiyalarının ortaya çıxmasından əvvəl insanlar arasında ünsiyyət bir-birinə çatmaq üçün günlər və hətta aylar tələb edirdi. İnformasiya texnologiyaları sayəsində dünyanın müxtəlif yerlərində insanlar arasında ünsiyyət müxtəlif üsullarla həyata keçirilən sadə və sürətli prosesə çevrildi: ani mesajlaşma, telefon zəngləri və ya video zənglər.

İnformasiya Texnologiyaları insanların reallığı necə qəbul etdiyini dəyişdirdi və bu, bəzi konsepsiyalarda və qavrayışlarda olduqca qarışıqlığa səbəb oldu. Müasir texnologiyalar bizim baxışlarımızı bir çox anlayışlara dəyişib. Bu da bir zamanlar cəmiyyətin müqəddəs və sütunları sayılan bir çox ənənə və adətlərlə münasibətlərimizi dəyişdi. Müasir kommunikasiya vasitələrinin dünyanı ünsiyyəti asanlaşdıran kiçik bir kəndə çevirməsinə baxmayaraq, bu, ailə daxilində bir növ özgəninkiləşdirmə və fikir ayrılığı yaratdı. Bir ailənin üzvləri arasında ünsiyyət praktiki olaraq mövcud deyil, insanlar arasında daha pis ünsiyyət ümumiyyətlə virtual oldu. Biz insan münasibətlərinin itməsini qeyd edirik.

Həmçinin, cəmiyyətə mənfi təsir kimi "dili pis bilmək" çıxış edir. Dili bilmək insanın əldə etdiyi dildə danışmaq və ya çıxış etmək bacarığıdır. Bu, cəmiyyətdə informasiya texnologiyalarının bu inkişafından narahat olmaq üçün çox ciddi bir məsələdir. Müasir texnologiyalar bir sıra tətbiqlərdən istifadə edərək tələbələrə ailələri və həmkarları ilə dərhal ünsiyyət qurmağa imkan verir. Bu proqramlar insanların bir-biri ilə ünsiyyət həyatını asanlaşdıracaq. Lakin, bu onları müxtəlif sözlərin yazılmasını və düzgün qrammatikanın istifadəsini görməməyə məcbur edəcəkdir. Bundan əlavə, internet istifadəçiləri internetdə məlumatların həcmnin artması ilə qeyri-dəqiq məlumatlarla qarşılaşa və dezinformasiyaya və ya hətta bir qədər təhrif edilmiş düşüncə tərzinə səbəb ola bilərlər".

İnformasiya texnologiyalarının biznesə təsiri

The Capgemini şirkəti İKT-dən istifadənin əmək şəraitinə müsbət təsirini təsdiq edir. Bu Təsdiq şirkət tərəfindən aparılan müxtəlif araşdırmalardan sonra edilmişdir. Yeni qarşılıqlı və istehsal imkanları açıqlıq strategiyasının qəbul edilməsi bu cür istifadə xüsusi irəliləyişlər gətirdi və birbaşa və xüsusi iş məmnuniyyəti hissi kömək edir ki, aşağıdakı. Onlar tez-tez işçilərin cari iş kontekstində öhdəsindən gəlmək lazım olan problemləri həll etmək üçün uyğun hesab edən həllər var (təhlükəsizlik, iş maraq, mənada ehtiyac və təkamül aktoru ...) və ya bütün peşə həyatı boyunca (İş və həyat arasındakı balans, məşğulluq imkanları ...)

Hazırkı şirkət altı böyük fayda gətirdi, yəni:

1. İstehsalatda peşə risklərinin və bədbəxt hadisələrin azaldılması

İnformasiya və texnologiyalar, məsələn, informasiyaya, təhlükəsizlik prosedurlarına daha tez daxil olmağa imkan verir və zəruri hallarda həmkarla əlaqə saxlamaq daha asandır.

2. Yüksək əlavə dəyər fəaliyyəti diqqət

Sənədlərin dematerializasiyası inzibati və ya kommersiya biznesində müəyyən təkrarlanan vəzifələri azaldır və müştəri ilə qarşılıqlı əlaqə yaratmaq üçün daha çox vaxt ayırmağa imkan verir.

3. Peşəkarlıq

Məsələn, noutbuklardan istifadə şirkətə zaman baxımından mənfəət əldə etmək, xüsusən ona ehtiyacı olanlara real vaxt rejimində məlumat vermək, bununla da qərarların qəbulunu sürətləndirməklə və şirkətin mənfəətini artırmaqla imkan vermişdir. İnteraktiv və intellektual sistem sayəsində şirkət hər zaman bu müştərilərin ehtiyaclarını qarşılamağa və bununla da öz xidmətlərini təkmilləşdirməyə çalışır.

Sosial şəbəkələr informasiya mübadiləsinə əlverişli şərait yaradıb. Antics də silinmiş görüşlər və konfranslar, onlayn təlim və s.kimi yeni bir iş üsulunu inkişaf etdirməyə kömək etdi.

4. Şəxsi həyatla və peşə həyatının uzlaşması

Bütün işçilər iş məqsədləri üçün ev kompüterlərindən istifadə edirlər. Bu, onlara ofisdə əldən düşənləri tamamlamağa imkan verir. Məsələn, işçi üçün o, sadəcə şirkətin identifikatoruna və serverə daxil olmaq üçün açara malik olmalıdır, bu ona işi yerinə yetirməyə və şəbəkədə onu bölüşməyə icazə verir, hətta əgər o məzuniyyətdə və ya ola bilsin ki, tapşırıqdadırsa.

5. Əmək kollektivlərinin yenilənməsi və genişləndirilməsi

Yeni texnologiyaların inkişafı, həmçinin mesajlaşma modulu və birgə istifadə fəzaları ilə kollektiv iş sənəd dövriyyəsi sistemlərinin və bilet idarəetmə sistemlərinin inteqrasiyası ilə getdikcə daha geniş və daha mütəşəkkil olur. İşçilər məsləhət və inzibati marşrutlaşdırma və informasiya vəziyyəti bilirik(yaradılmış, Təsdiq, məlumat...) qeyri-formal istisna olmaqla, komanda işini gücləndirən. "Əməkdaşlar öz tələbatlarına uyğun olaraq öz istifadəsini uyğunlaşdırırlar: müəyyən həmkarları ilə mübadilələri gücləndirərək və zənginləşdirərək, başqaları ilə mübadilələri azaltmaqla və rəsmiləşdirməklə".

6. Kollektiv şüurun inkişafı

Çıxışlardan, xüsusilə də sosial şəbəkələrdə istifadə yeni praktikalar, yeni strukturlar, innovasiya məhsulları şəklində qəbul edilə biləcək razılaşdırılmış qərarların yaranmasına kömək edə bilər ... alətlər haqqında sualdan başqa, uğurlu əməkdaşlıq, bununla belə, müəyyən sayda təşkilatı və İdarəetmə şərtlərinin (idarəetmə, rolların və vəzifələrin bölüşdürülməsi, idarə edilməsi, bölüşdürülməsi və s.) birləşdirilməsini tələb edir...).

Nəticədə qeyd edə bilərik ki, informasiya texnologiyaları müasir dünyanın əsas tələbidir. Texniki tərəqqi bütün sahələrə nüfuz edir. Təhsil inkişaf və tərəqqinin böyük və vacib bir hissəsi idi.

İnformasiya texnologiyaları insan həyatını kökündən dəyişdi və bütün dəyişikliklər mütləq müsbət xarakter daşımır. Onların bəziləri mənfi ola bilər və

insan və cəmiyyətə zərərli təsir göstərə bilər. Məsələn, insan tacirləri öz məhsullarını satışa təqdim etmək və təşviq etmək üçün İnternetdən istifadə edirlər.

Bir çox texniki vasitələr, o cümlədən elmə, təhsilə və iqtisadiyyata xidmət edən vasitələr vardır. Elm və texnika arasında sıx əlaqə var. Qeyd olunur ki, texnologiyanın əsasını elmin öyrənilməsi və fərdlərin və cəmiyyətlərin tələbatını ödəmək üçün həyatın müxtəlif sahələrində ixtiraların istifadəsi (İT) təşkil edir. Buna görə hökumətləri, şirkətləri və cəmiyyətləri vətəndaşların həyat keyfiyyətini artırmaq üçün strategiyalar hazırlamaq üçün birləşdirir.

1.2 Sosial-iqtisadi inkişaf və onun əsas xüsusiyyətləri

Sosial-iqtisadi inkişaf xalqın həyat səviyyəsinin davamlı inkişafıdır. Daha dəqiq desək sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası cəmiyyətin sosial və iqtisadi tələbatlarının təmin olunması nəticəsində həyat səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Sosial-iqtisadi inkişaf cəmiyyətdəki sosial və iqtisadi inkişaf prosesidir. Sosial-iqtisadi inkişaf anlayışının məğzini daha dəqiq anlamaq üçün sosial inkişaf və iqtisadi inkişaf anlayışlarını başa düşmək lazımdır.

İlk olaraq sosial inkişaf anlayışını nəzərdən keçirək. Sosial inkişafın əsas məqsədi fərdlərin, cəmiyyətin, icmaların, ailələrin, və qrupların rifahının davamlı inkişafına nail olmaqdır. Cəmiyyətin inkişafı hər bir fərdin inkişafı ilə bağlıdır. Sosial inkişafın mərkəzində insan amili dayanır və mahiyyət etibarilə sosial inkişaf anlayışı insanlara investisiya qoymaq mənasına gəlir. Sosial inkişaf anlayışı “kasıb doğulan, kasıb yaşayacaqdır” fikrini təkzib edir. Sosial inkişaf prosesi bir neçə mərhələni əhatə edir. Birinci mərhələ hələ erkən yaşdan başlayaraq öyrənməklə bağlıdır. Ümumiyyətlə bu sahədə yatırılan investisiyalar insanlar üçün daha yüksək uğurun zəmanəti ola bilər. Uşaqların təhsillərinə yüksək səviyyədə başlaması onların gələcək

uğurlarının ardıcıl və uzunmüddətli olması üçün zəmin yaradır. İkinci mərhələ uşaqlara qayğı göstərilməsi ilə bağlıdır. Valideynlər öz uşaqlarına məktəblərdə, bağçalarda yüksək diqqət yetirildiyindən, onların şəraitlərinin yaxşı olduğundan əmin olduqda öz işlərinə daha rahat bir şəkildə yanaşacaqlar. Əgər işəgötürənin işçiləri yüksək dəqiqliklə işləsələr onun biznesi davamlı uğur qazanacaqdır. Bizneslərin davamlı uğur qazanması ümumilikdə cəmiyyətin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə və güclü iqtisadiyyatın yaranmasına səbəb olur. Beləliklə, hazırda uşaq qayğı sisteminin inkişafı üçün qoyulan investisiyalar iqtisadi gəlir olaraq geri qaydır. Üçüncü mərhələ yaşayış məntəqələrinin insanlar üçün əldə edilə bilən olmasıdır. Dördüncüsü isə ictimai həyatın digər sahələrinə qoyulan investisiyalarla bağlıdır. Bu mərhələyə gənclərin inkişafı üçün ali təhsil müəssisələrinin yaradılması, iş yerlərinin açılması və başqa xidmət və proqramlar daxildir.

Ram Ahuja (1993) görə, sosial inkişaf aşağıdakı dörd sahəni əhatə edir:

1. Əhalinin ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi;
2. Bəzi köhnə qurumlardan imtina, bəzi yeni qurumların yaradılması və ya bəzi mövcud qurumların dəyişdirilməsi kimi bəzi struktur dəyişikliklərin edilməsi;
3. Müəssisələrə insanlara qarşı məsuliyyət qoyulması;
4. İnsanları qərarların qəbul edilməsi prosesinə cəlb etmək.

Sosial inkişaf bir tərəfdən insanın ehtiyacları və istəkləri ilə digər tərəfdən isə sosial siyasət və proqramlar arasında daha düzgün bir uyğunluğun təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulan institusional dəyişmə prosesidir. Sosial inkişaf sosial və iqtisadi bərabərlik, ümumi təhsil, səhiyyə və ərzaq təhlükəsizliyi, mənzil və sanitariya şəraiti ilə təminat, ətraf mühitin qorunması, cəmiyyətin zəif təbəqələrinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, sərvətin yenidən bölüşdürülməsi, mənəvi inkişaf və s. kimi məsələləri əhatə edir.

Sosial inkişaf iqtisadi inkişafdan bir başa asılıdır. Ümumiyyətlə cəmiyyətin davamlı və uzunmüddətli inkişafı üçün sosial və iqtisadi inkişaf sahələri hər zaman bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olmalı və vəhdət təşkil etməlidir. Cəmiyyətin inkişafına diqqət göstərməyən iqtisadi inkişaf "insan üzü olmayan inkişaf" adlanır.

İqtisadi inkişaf bazar iqtisadiyyatı formalaşmaqda olan ölkələrin inkişaf etmiş iqtisadiyyata malik ölkələrə çevrilməsi prosesidir. Başqa sözlə, aşağı həyat səviyyəsinə malik ölkələrin yüksək yaşayış səviyyəsinə malik ölkələrə çevrildiyi bir prosesdir. İqtisadi inkişaf dedikdə, bütövlükdə əhalinin sağlamlığının, rifahının və təhsil səviyyəsinin yaxşılaşdırılması prosesi də başa düşülür. İnkişaf zamanı əhalinin kənd təsərrüfatından sənayeyə, sonra isə xidmətə keçməsi baş verir. Məsələn, orta ömür müddətinin artması iqtisadi inkişafın nəticələrindən biridir.

Sadə dillə desək, iqtisadi inkişaf həyat səviyyəsinin yüksəldilməsidir. "Həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi" daha yüksək təhsil və savad, daha yüksək gəlirlər, səhiyyə və daha uzun həyat müddəti deməkdir.

İqtisadi inkişaf əsasən aşağıdakı üç əsas sahəyə bölünür:

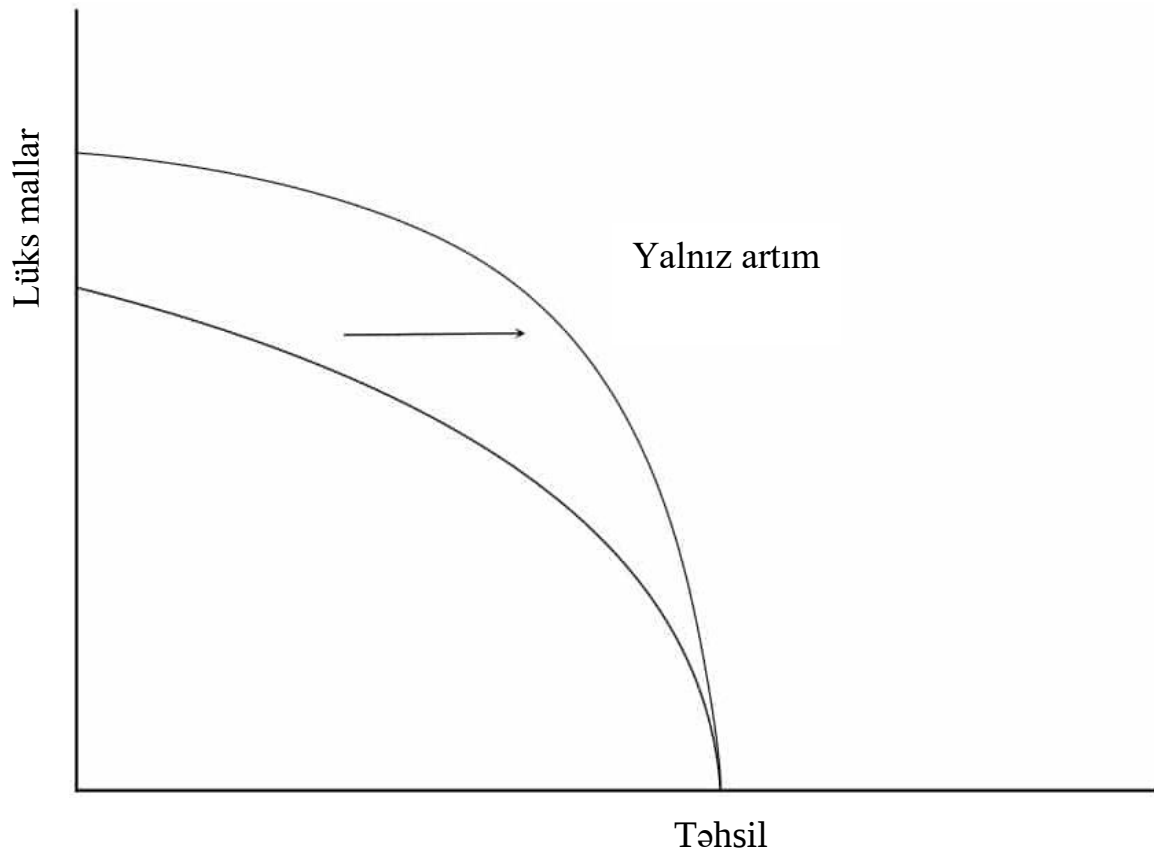
1. Hökumətlər iş yerlərinin yaradılması və ya iqtisadiyyatın inkişafı kimi böyük iqtisadi məqsədlər üzərində işləyirlər. Bu təşəbbüslər yazılı qanunlar, sənaye qaydaları və vergi güzəştləri vasitəsilə həyata keçirilə bilər.
2. Böyük avtomobil yolları, ictimai parklar, yeni məktəb proqramları və obyektləri, ictimai kitabxanalar, yeni xəstəxanalar və cinayətkarlığın qarşısının alınması təşəbbüsləri kimi infrastruktur və xidmətləri təmin edən proqramlar.
3. İnsanların lazımi bacarıq və təhsil almasına kömək etmək üçün işçi heyətinin inkişaf proqramları vasitəsilə iş yerlərinin yaradılması.

"İqtisadi inkişaf" və "iqtisadi artım" terminləri oxşar anlayışları əhatə etsə də, onlar eyni deyillər. İqtisadi inkişaf iqtisadi artımdan daha geniş anlayışdır. İnkişaf sosial-iqtisadi tərəqqini əks etdirir və iqtisadi artım tələb edir. İqtisadi artım təbii ehtiyatların tükənməsini nəzərə almır, bu da çirklənmə, tıxanma və xəstəliklərə səbəb

ola bilər. İqtisadi inkişaf davamlılıqla bağlı olub, gələcək tələbatlara xələl gətirmədən bu dövrün tələbatının ödənilməsi deməkdir. İqtisadi inkişaf və iqtisadi artım anlayışları arasındakı fərqi aşağıdakı qrafiklərlə daha asan izah etmək olar.

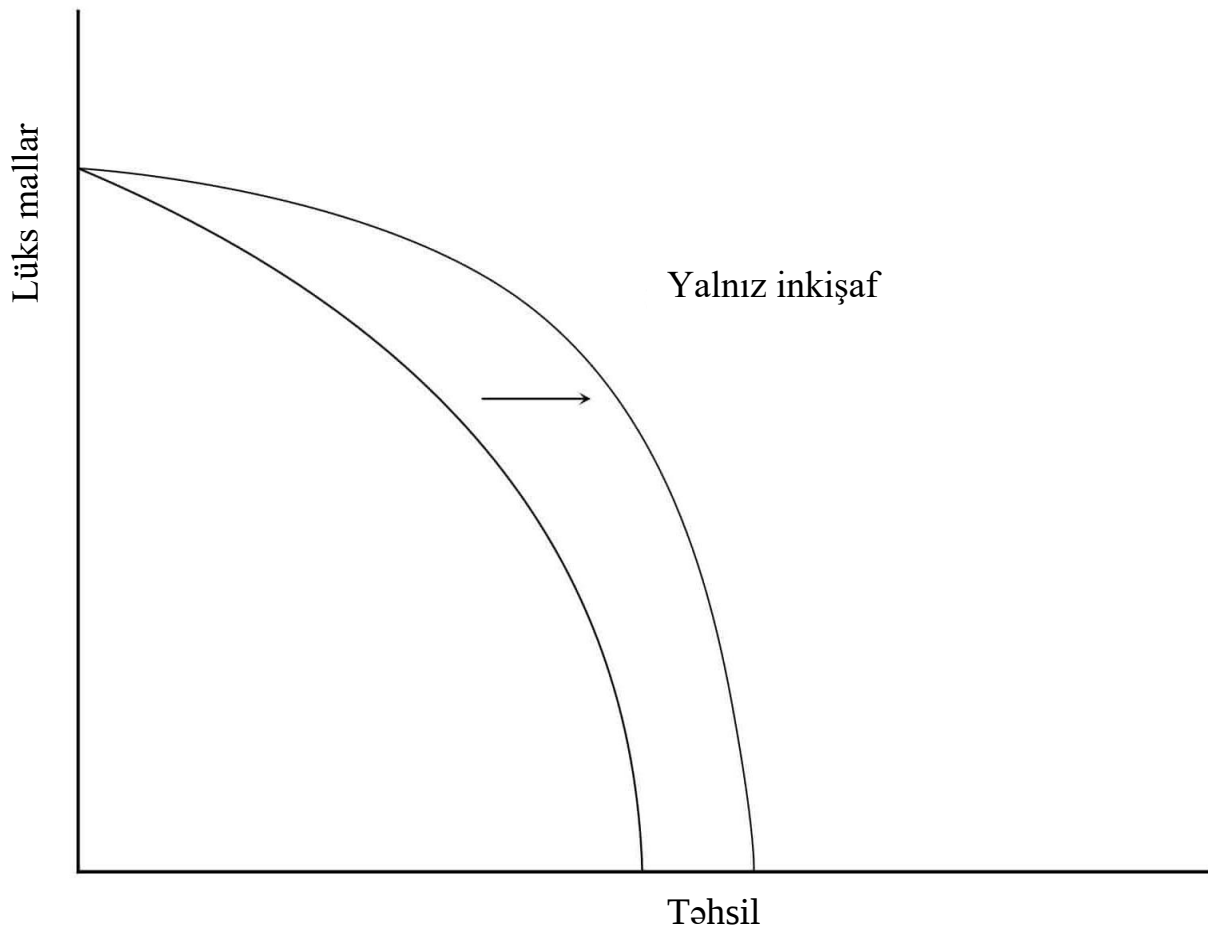
A. İqtisadi artım

Artım ölkədə istehsalın artmasıdır.



B. İqtisadi inkişaf

İnkişaf səhiyyə, təhsil, savad səviyyəsi və yoxsulluğun azaldılması kimi amillərin yaxşılaşdırılmasıdır.



İqtisadi artım Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) genişlənməsi, yəni iqtisadiyyatın həcmnin artmasıdır. Ümumi Daxili Məhsul müəyyən bir müddət ərzində ölkədəki bütün iqtisadi fəaliyyətin cəmidir. Bu, iqtisadiyyatın istehsal etdiyi bütün məhsul və xidmətlərin xalis dəyəridir. Ümum daxili məhsulu müəyyən etmək üçün aşağıda üç əsas hesablama qaydası verilmişdir.

1. İstehlak yanaşması

Ən çox istifadə olunan ÜDM formuludur ki, iqtisadiyyatda iştirak edən müxtəlif qruplar tərəfindən xərclənən pullara əsaslanır.

$$\dot{U}DM = C + I + G + (X - M) \quad (1.1)$$

Burada C - əhəlinin istehlak xərcləri, G - dövlət qulluqçularının əmək haqqı, yol tikinti-təmir, dövlət məktəbləri və hərbi texnika daxil olmaqla ümumi dövlət

xərcləri, I – ölkənin əsaslı avadanlıq, ehtiyatlar və mənzillərə sərf etdiyi investisiyaların məbləği, X – ixrac, M – idxaldır.

2. Gəlir yanaşması

ÜDM-in bu formulu istehsal olunan mal və xidmətlərdən əldə edilən ümumi gəlirləri nəzərə alır.

$$\text{ÜDM} = \text{ümumi milli gəlir} + \text{satış vergiləri} + \text{amortizasiya} + \text{xarici faktorlardan olan xalis gəlir} \quad (1.2)$$

Burada,

Ümumi milli gəlir - əmək haqqı, renta, faiz və mənfəətin toplam məbləğidir.

Satış vergiləri - hökumət tərəfindən malların və xidmətlərin satışından alınan istehlak vergisidir.

Amortizasiya - faydalı istifadə müddəti ərzində maddi bir varlığa ayrılan xərclər.

Xarici faktorlardan gələn xalis gəlir - Bir ölkənin vətəndaşlarının və şirkətlərinin xarici ölkələrdə əldə etdikləri ümumi gəlir ilə xarici ölkə vətəndaşlarının və şirkətlərinin əldə etdikləri ümumi gəlir arasındakı fərkdir.

3. İstehsal və ya əlavə dəyər yanaşması

İstehsal prosesində məhsulun əlavə dəyərinin məbləği. Müəssisələr arasında əlavə dəyərin müəyyən edilməsi üçün məhsulun satıcı tərəfindən satıldığı qiymət tədarükçüdən alınan qiymətdən çıxılır.

ÜDM bir neçə müxtəlif yollarla ölçülə bilər. Ən ümumi üsulları aşağıdakılardır:

- Nominal ÜDM cari bazar qiymətləri ilə istehsal oluna bütün mal və xidmətlərin ümumi dəyəridir. Bu, inflyasiya və ya deflyasiya səbəbindən cari il ərzində bazar qiymətlərindəki bütün dəyişiklikləri əhatə edir.

- Real ÜDM sabit qiymətlərlə istehsal olunan malların və xidmətlərin ümumi məbləğidir. Ümumi daxili məhsulun müəyyən edilməsində istifadə olunan qiymətlər müəyyən baza ilinə və ya əvvəlki ilə əsaslanır. Bu, iqtisadi artımın daha dəqiq uçotunu təmin edir.
- Həqiqi ÜDM hər hansı bir zaman aralığında bütün növ məhsulların real vaxt rejimində ölçülməsidir. O, iqtisadiyyatda mövcud olan vəziyyəti nümayiş etdirir.
- Potensial ÜDM bütün sektorlarda 100% məşğulluq, sabit valyuta və sabit məhsul qiymətləri ilə ideal iqtisadi vəziyyətdir.

Artım inkişafın ən mühüm şərtlərindən biridir, lakin inkişafı təmin edə bilmədiyi üçün tək artım kifayət deyil.

Amartia Kumar Sen, iqtisadiyyat elmləri üzrə Nobel mükafatı almış bir Hindistanlı iqtisadçı və filosof, belə deyib: “İqtisadi inkişaf insanlar üçün azadlığın yaradılması və azadlıq yolunda maneələrin aradan qaldırılmasıdır. Daha çox azadlıq insanlara öz taleyini seçməyə imkan verir.” Azadlıq və inkişafın önündəki maneələr arasında yoxsulluq, iqtisadi imkanların olmaması, korrupsiya, pis idarəetmə, təhsil və səhiyyənin olmaması yer alır.

Hər hansı bir ölkənin iqtisadi inkişafına cavab verən müxtəlif amillər var. Bu amillər ölkədən ölkəyə dəyişir. Hər halda, hər bir ölkənin sosial strukturuna təsir edən mühüm amillər aşağıda sadalanıb.

1. Təbii ehtiyatlar:

Təbii ehtiyatlar hər bir ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Torpaq, çaylar, meşələr, dağ mineralları və iqlim də təbii resurslara daxil edilir. Əgər hər hansı bir ölkə təbii ehtiyatlarla zəngindir, öz iqtisadi vəziyyətini daha da yaxşılaşdırı bilər. Digər tərəfdən, zəif inkişaf etmiş ölkələrdə təbii ehtiyatların çatışmazlığı hiss olunur. Bu, onların geriləməsinin səbəblərindən biridir. Digər

problem isə ondan ibarətdir ki, yoxsul ölkələr bu resurslardan lazımı qaydada istifadə edə bilmirlər.

2. Kapitalın yığılması:

Kapitalın yığılması iqtisadi inkişafda real varlıqların artırılması deməkdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə əmanət və investisiyaların səviyyəsi yüksəkdir, buna görə də bu ölkələrdə məşğulluq səviyyəsi və inkişaf səviyyəsi yüksəkdir. Yoxsul ölkələrdə adambaşına düşən gəlirin aşağı olması səbəbilə əmanətlər və investisiyalar aşağı səviyyədədir, bu da istehsalın və işsizliyin aşağı səviyyədə olmasına səbəb olur. Digər problem isə kapitalın inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə zəif inkişaf etmiş ölkələrdə daha az məhsuldar olmasıdır.

3. Enerji Ehtiyatları:

Neft, qaz, elektrik enerjisi, kömür və nüvə enerjisi kimi enerji resursları iqtisadi inkişafda mühüm rol oynayır. Bu resursların əhəmiyyəti zaman keçdikcə dəyişir. Enerji resursları kənd təsərrüfatı, sənaye və nəqliyyat kimi müxtəlif sektorlarda istehsalın artırılması üçün çox faydalıdır.

4. Əmək və ya işçi qüvvəsi:

Əmək hər bir ölkənin iqtisadi inkişafının mühüm amilidir. Əgər hər hansı bir ölkənin doğum səviyyəsi yüksəkdirsə, bu zaman resursların həcmi inkişaf yolunda maneə olacaqdır. Digər tərəfdən, əgər ölkə əhalisi az olsa, bu da iqtisadiyyat üçün əlverişli deyil. Əgər əhali təbii ehtiyatların həcminə uyğun olarsa, insanlar ədalətli, səmərəli və ixtisaslı olacaq, bu, iqtisadi inkişaf üçün faydalı olacaqdır. Adambaşına düşən gəlir, əmanətlərin səviyyəsi, investisiyaların səviyyəsi, məşğulluq səviyyəsi və inkişaf templəri yüksək olacaq.

5. Təhsil:

Təhsil ölkənin inkişaf templərinin artırılmasında çox səmərəli rol oynayır. Bu gün təhsil xərcləri investisiyalar hesab olunur. Az inkişaf etmiş ölkələrdə təhsil səviyyəsi çox aşağıdır və bu da aşağı istehsalın əsas səbəbidir. Hazırda az inkişaf

etmiş ölkələrin hökumətləri təhsilin vacibliyini anlayıblar və hər il bu sektora kifayət qədər vəsait ayırırlar. Ancaq əfsuslar olsun ki, təhsil səviyyəsi yaxşılaşmır və işsizliyin səviyyəsi bir çox səbəblərdən gündən-günə artır. Zəif inkişaf etmiş ölkələrin hökuməti ölkədə texniki və peşə təhsilinə yardım etmək üçün səmərəli tədbirlər görməlidir.

6. Nəqliyyat və rabitə:

Müasir iqtisadçılar hesab edir ki, nəqliyyat və rabitə iqtisadi inkişafın açarıdır. Nəqliyyat vasitələrinə dəmiryolları, avtomobil, hava və su nəqliyyatı daxildir. Poçt şöbələri, telefon, teleqraf, internet, radio və televiziya kommunikasiya resurslarına daxil edilir. Ölkənin bu sektoru daxili və xarici ticarəti artırır və məhsulun maya dəyərini azaldır. Bu bazarı genişləndirir. Ucuz və sürətli nəqliyyat, rabitə vasitələri insanlar arasında qardaşlıq, birlik hissi yaradır.

7. Texnologiya:

Texnologiya malların istehsalında yeni ixtiraların istifadəsi deməkdir. Texnologiyalar iqtisadi inkişafda mühüm rol oynayır. Az inkişaf edən ölkələr texnologiya və kapitalın olmaması səbəbindən yoxsuldur. Həmçinin kifayət qədər texniki bacarıq yoxdur və köhnə istehsal üsullarından istifadə edilir. Bir çox ölkələr artıq texnologiyaya daha çox əhəmiyyət verir. İndi müxtəlif sektorlarda istehsalı yaxşılaşdırmaq üçün son maşınlardan istifadə edilir. Həmçinin informasiya texnologiyalarına xüsusi diqqət yetirilir.

8. Sosial və mədəni amillər:

Əgər insanların inkişafa münasibəti müsbətdirsə, onlar sürətlə tərəqqiyə nail ola bilirlər. İqtisadi inkişaf üçün insanların faydasız adətlərini tərk etməsi və iqtisadi şərtlər haqqında düşünməyə başlaması lazımdır.

9. İnzibati amil:

Effektiv, dürüst və güclü bir idarə etmə iqtisadi inkişafa böyük təkan verə bilər. Korrupsiyalaşmış, vicdansız və səmərəsiz idarəetmə iqtisadi inkişaf yolunda bir maneədir.

10. Siyasi sabitlik:

Sabit hökumət ölkənin inkişaf templərinin artırılmasında səmərəli rol oynaya bilər. Çox islahatlar apara və inkişaf planları hazırlaya bilər. Az inkişaf edən ölkələrdə siyasi qeyri-sabitlik də ölkənin inkişaf templərini aşağı salıb. Siyasi qeyri-sabitlik zəif inkişaf etmiş ölkələrdə inkişaf templərinin aşağı olmasının əsas səbəblərindən biridir.

Sosial və iqtisadi inkişaf məsələsinə bir çox nəzəriyyələrdə rast gəlinməsi tədqiqatçıları bu inkişafın ölçülməsi yönündə araşdırmalar aparmağa sövq etmişdir. Bu araşdırmaların miqyası 20-ci əsrin ikinci yarısından başlayaraq artmışdır.

İnkişaf məqsədlərinə görə meyarlar və göstəricilər sistemi müəyyən edilir ki, onların köməyi ilə bu meyarlar ölçüləcəkdir. Dövlətlər və regionlar arasında dəyərlər və məqsədlər arasındakı mövcud fərqlərə baxmayaraq, beynəlxalq təşkilatlar bəzi universal inteqral göstəricilər vasitəsilə regionların və ölkələrin inkişaf dərəcəsini qiymətləndirirlər. Bu göstəricilərdən biri BMT tərəfindən hazırlanmış insan inkişafı indeksidir. Bu göstərici 0-dan 1-ə qədər artan sırayla ölkələri sıralayır. Hesablama üçün iqtisadiyyatın inkişafının üç göstəricisi tətbiq olunur:

- Gözlənilən həyat davamlılığının göstəricisi;
- İntellektual potensialın göstəricisi;
- Cari valyutanın alıcılıq qabiliyyətini nəzərə alan və məhdud gəlirin üstünlüklərini azaldan adambaşına düşən gəlirin göstəricisi.

İnteqrasiya olunmuş göstəricilərlə yanaşı, ayrı-ayrı xüsusi resurslardan da istifadə edilir: milli gəlir, maddi malların istehlak səviyyəsi, əmək haqqının səviyyəsi, sağlamlıq səviyyəsi, təhsilin səviyyəsi, cəmiyyətin xoşbəxtliyi.

Sosial-iqtisadi inkişaf ÜDM (ümumi daxili məhsul), əhəlinin həyat səviyyəsi,

təhsil səviyyəsi və məşğulluq səviyyəsi kimi göstəricilərlə ölçülür.

1.3 Sosial-qiṡisadi inkişafın təmin olunmasında İKT-nin rolu

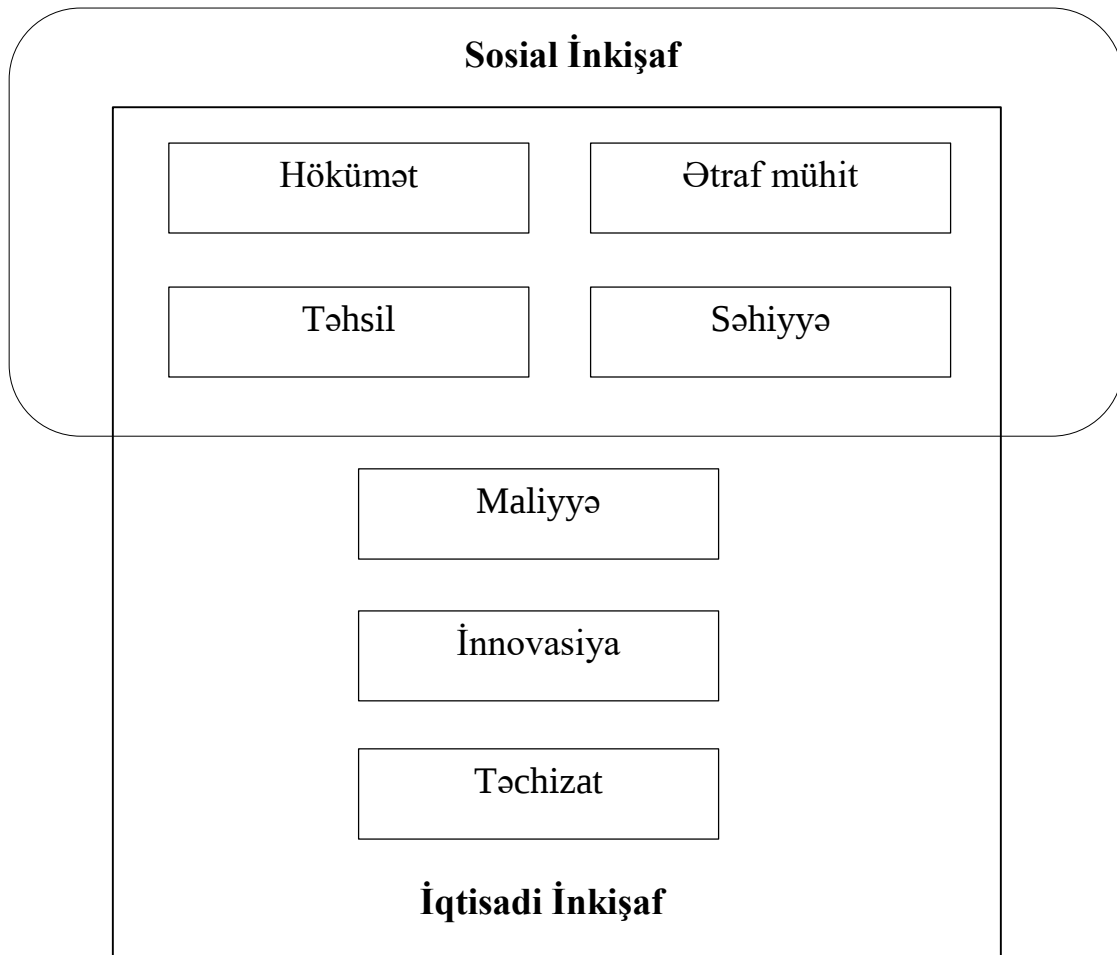
İnkişaf özlüyündə mürəkkəbdir, lakin bu inkişaf statik və dəqiq müəyyənləşdirilmiş parametrlərlə makroiqtisadi hadisə kimi öyrənilir. Teorik olaraq, inkişaf iqtisadiyyatı inkişaf etməkdə olan ölkələr ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqəni nəzərdən keçirir. Təcrübədə bu münasibətlər ticarət razılaşmalarına, malların və xidmətlərin təchizat mənbələrinə təsir edən siyasi və mədəni amillərlə kölgə salmışdır. Aptorp, inkişaf nəzəriyyəsinin bildiyimiz şəkildə fəvqəladə yardım, təcrübə və tədqiqatlara əsaslanmadığını nəzərdə tutur. İqtisadi inkişafın məqsədi sağlamlıq deyil, uyğunlaşma olduğunu və iqtisadi inkişaf düşüncəsinin maşın metaforası ətrafında döndüyünü təxmin edir. İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsində Schumpeter iqtisadi inkişafın statik bir fenomen olaraq qəbul edildiyini əlavə edir. O izah edir ki, "müəyyən coğrafi mühitdə konkret əhalini nəzərə alaraq, müəyyən tələbat, sosial və iqtisadi cəhətdən müəyyən şəkildə, müəyyən istehsal metodları və malların ehtiyatı ilə, bu şəraitdə istehsal olunacaq və dəyişdiriləcək bütün malların miqdarı və qiyməti nədən ibarətdir?" (səh. 94). Beləliklə, iqtisadi inkişaf insanların davranışının və istehsal proseslərinin proqnozlaşdırıla biləcəyini və yalnız ətraf mühitin daimi dəyişikliyinə passiv şəkildə uyğunlaşdığını nəzərdə tutur.

Ölkələrin və regionların reallığı, onların ətraf mühitdə proqnozlaşdırıla bilən və gözlənilməz dəyişikliklərə cavab olaraq daim dəyişmələrdir. Hökumətlər qərarların qəbulunun rasional prosesi sayılan, lakin tez-tez siyasi xarakter daşıyan siyasət vasitəsilə dəyişikliklərə reaksiya verirlər. Apthorpe, siyasi praktikanın həqiqətdə kimin daxil edildiyi və nəyin göz ardı edildiyi və ya istisna edilməsi ilə əlaqəli olduğunu irəli sürür. Siyasi mühakimələrin tərzı, elə deyilmiş kimi danışmaqdır, ancaq məlumatların inkluziv, proses rasional və həll sadəcə bilik və ya araşdırmaya dayanırdı (Apthorpe; səh.382). Onun fikrincə, inkişaf siyasəti mühakiməyə daxil

edilib və "təcili və qaçınılmaz ifadələr" dan ibarətdir. Eyni zamanda, siyasi müzakirə institusional, qanunvericilik və maliyyə resurslarının səliqəli, asan əlçatan və güclü şəkildə hazırlanmış dəstlərinə müraciət edir(Apthorpe).

Bu onu göstərir ki, inkişaf sahəsində tədqiqatların və inkişaf sahəsində siyasətin əməli surətdə həyata keçirilməsi və əsas ola bilməsi üçün inkişafa təsir edən sosial proseslərin daha dərin təhlili lazımdır. İnkişafın təbiəti belədir ki, onun nəticələri geniş sosial, təşkilati və siyasi nəticələrə malikdir. Göründüyü kimi, bu hər yerdə olan, lakin zəif başa düşülən fenomeni anlamaq üçün fənlərarası yanaşma tələb olunur . Xüsusilə, sosial elmlərdə inkişaf konsepsiyası, inkişaf prosesində reallığın necə əmələ gəldiyini araşdırır . Sosial inkişaf sahəsində fəaliyyət həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, əhalinin zəif və məzlum əhali qruplarının inkişaf prosesində iştirakının genişləndirilməsinə və tələbatının ödənilməsinə yönəlib . Sosial inkişaf təcrübəsi çox pragmatikdir və ictimai işçilər, yardım göstərən vəzifəli şəxslər, siyasətçilər və ən vacib praktiki məsələlərlə hərəkət edən digər şəxslər tərəfindən həyata keçirilir. Nəticədə sosial inkişafın öyrənilməsi aydın müəyyən edilmiş nəzəri prinsiplərdən daha çox yaxşı niyyətlərlə hərəkət edən eklektik və pragmatik dəsti olaraq qalırmaqdadır .

Həm sosial, həm də iqtisadi inkişafın inkişaf təcrübəsinin öyrənilməsi və inkişaf praktikası üçün əsas olduğunu nəzərə alaraq, bu məqalə sosial sistemlərin təkmilləşdirilməsi, eləcə də iqtisadi artım kimi nəzərdən keçirilən sosial-iqtisadi tərifi əsaslanır. Bu günə qədər təsvir edilən sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyaları sosial-iqtisadi inkişafın aşağıdakı modelində ümumiləşdirilmişdir.



Qrafik 1: Sosial-iqtisadi inkişafın modeli

Bu inkişaf modeli fəaliyyətinin daha geniş yayıldığı əsas sahələri təsvir etməklə sosial inkişaf praktikasını əhatə edir: hökumət, səhiyyə, ətraf mühit və təhsil. Sosial inkişaf perspektivi inkişaf konsepsiyasının daha dinamik perspektivini verir və onu insan fəaliyyəti sistemlərinin məhsulu kimi tədqiq etməyə imkan verir. Bu baxış həqiqətən inkişafın reallığına yaxındır və inkişaf praktikasına daha çox təsir göstərmişdir. Eyni zamanda hesab edilir ki, İqtisadi İnkişaf kreditlər, yardım və ticarət sazişləri formasında maliyyələşmə, innovasiya üçün bilik və təcrübədən istifadə və xammal, məhsul və xidmət mənbələrinin axtarışı vasitəsilə inkişafa imkan yaradır ki, istehsal üçün zəruri olsun. Onlar dövlət siyasətinin əsası ola, təhsilə və səhiyyəyə təsir göstərə bilərlər.

İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi də iqtisadiyyatda dəyişikliklərin öyrənilməsinə kömək edə bilər. Şumpeterin inkişaf iqtisadiyyatına qatqısı iqtisadiyyatın böyümə

dövrələrinin keçdiyi konsepsiyasıdır. O, texniki və təşkilati tərəqqi sayəsində inkişafın bilik inkişaf etdikcə baş verdiyini nəzərdə tutur. Yeni texniki yeniliklər yeni müəssisələr üçün imkanlar açdıqda inkişafa səbəb ola bilər. Şumpeter təklif edir ki, bu iqtisadi hadisə ilə yanaşı, iqtisadiyyatın balansının pisləşməsi də mövcuddur. Şumpeterə görə, inkişafın üçüncü xüsusiyyəti, bir-birinin ardınca gələn dalğalar və ya ayrı-ayrı qismən inkişaf halında baş verilməsidir. İnkişaf dəyəri artım gətirərkən, eyni zamanda dəyər itirilməsinə də yol açar .

Tədqiqatı yanaşma

Bu tədqiqat interpretativ yanaşma izləyir. Klein və Myers'a məlumatlarına görə, əgər reallıq haqqında məlumatımız dil, şüur, ümumi dəyərlər, sənədlər, alətlər və digər əsərlər kimi sosial konstruksiyalar vasitəsilə əldə edildiyini düşünsəniz, informasiya sistemlərinin öyrənilməsi (İS) interpretativ olaraq təsnif edilə bilər (Klein və Myers). Walsham hesab edir ki, İS-də tədqiqatların interpretasiya metodları "informasiya sisteminin kontekstinin və informasiya sisteminin kontekstdən asılı olduğu prosesin başa düşülməsinə yönəlmişdir" (Walsham). Sein and Harindranath İT-nin inkişafa necə təsir etdiyini anlamaq üçün İT araşdırmaların diqqət mərkəzində olmalıdır və inkişaf nəzəriyyəsinin yaradılmasına kömək etməlidir. Interpretativ tədqiqatın bir parçası olaraq, nəzəriyyə, empirik ifadələrdən nəzəri iddialara ümumiləşdirmə prosesi vasitəsilə inkişaf edir. Lee və Baskerville, tədqiqatçı nəzəriyyəyə ümumiləşdirmə edən zaman nəzəriyyənin keyfiyyət anlayışlarının analitik ümumiləşdirilməsi baş verə bilər.

Bu tədqiqat ilk olaraq İT və inkişaf arasındakı qarşılıqlı əlaqənin nə olduğunu öyrənməyə yönəldiyindən, İT ilə bağlı dərc edilmiş tematik tədqiqatlardan zəngin şərhlər toplanmış və bu anlayışlar arasındakı konsepsiyalara və münasibətlərə ümumiləşdirilmişdir. Bu, nəzəriyyənin inkişafına gətirib çıxaracaq. Tematik tədqiqatların seçilməsi meyarlarının hazırlanmasında istifadə edilmişdir (Schultze and Leidner, 2002). Tematik tədqiqatlar aşağıdakı meyarlara əsasən seçilmişdir:

1. Tədqiqatlar real tələbat əsasında qurulmuşdur;
2. Onlar zəngin empirik məlumatları ehtiva etmişlər;
3. Praqmatik, praktiki təşkilati proqramları öyrənmişlər.

Bundan əlavə, bu tədqiqat üçün məlumatların mü sahibə, müşahidə və digər əsas keyfiyyətli metodlardan istifadə edərək toplandığı tədqiqatlar seçilmişdir. Schultz və Leidner kimi, bu tədqiqatın nəticələri, tədqiqatçıların inkişaf həlli üçün müəyyən bir İT növünün digərindən daha uyğun olduğu şərtlər barədə suallar verməyə imkan verən analitik infrastrukturun yaradılmasına kömək etməkdədir. Bu məqalədə informasiya texnologiyalarının praktikada inkişafına diqqət yetirildiyi üçün, ədəbiyyat nəzəriyyəsində aşkarlanan tədbirlər əhəmiyyətli qruplarda birləşdirilmişdir.

İnkişaf üçün informasiya texnologiyaları (İT) informasiya texnologiyalarının infrastrukturunun sosial və iqtisadi inkişafa yardım üçün tətbiqini, istifadəsini və idarə edilməsini nəzərdə tutur. Son illərdə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) termini informasiya texnologiyalarının güclü kommunikasiya komponentinə malik olduğunu göstərmək üçün istifadə olunur. Lakin, ədəbiyyatda İT və İKT terminləri eyni konsepsiyayı ifadə etmək üçün bir-birini əvəz edir. Dünya Bankının tərfi İKT termininin necə istifadə edildiyini təqdim edir: "Məlumatların toplanması, saxlanması, emalı, ötürülməsi və təqdim edilməsi üçün aparat təminatı, proqram təminatı, şəbəkələr və kütləvi informasiya vasitələri daxildir" (Dünya Bankı; səh.1). Bu məqalənin məqsədləri üçün, tətbiq və istifadə zamanı müəyyən təsirlərə səbəb ola biləcək texnologiya və proseslərə aid meta səviyyəli bir konsepsiya hesab olunur. İKT termini nəzərdən keçirilən texnologiya növünü təsvir etmək üçün istifadə olunur.

Steinberg İKT-nin yüksək universallığa malik olduğunu və onları ağıllı şəkildə istifadə edərkən inkişaf səylərini dəstəkləməyə kömək edə biləcəyini nəzərdə tutur. Əsas problem kompüterlərə qeyri-bərabər əlçatanlığı deyil, kompüterlərdən qeyri-

bərabər istifadə üsullarıdır (Warschauer). İKT-nin inkişafının dəstəklənməsində potensial dəyərinin qiymətləndirilməsi bizdən aşağıdakıların nəzərdən keçirilməsini tələb edir (Steinberg):

- 1) ən təcrid olunmuş kəndlərdə yaşayanlara fikir və təcrübə gətirərək insanların həyatını zənginləşdirə biləcəyini;
- 2) inkişafın konkret məqsədlərinə nail olmaq üçün texnologiyanın nailiyyətləri;
- 3) ümumi inkişafa və sabitliyə töhfəsi.

İnternetin inkişafı inkişaf etməkdə olan ölkələrlə işləmək üçün inkişaf etmiş ölkələrin şirkətləri qarşısında yeni imkanlar açmışdır. Bu imkanların ən vaciblərindən biri dünyanın bir çox müxtəlif yerlərində mövcud olan bacarıq və təcrübəyə çıxışı təmin edən xarici mənbə strategiyalarından istifadə etməkdir. Bu o deməkdir ki, dünya iqtisadiyyatı getdikcə bir-birindən asılı olur. Bu tendensiyanı əks etdirmək üçün informasiya texnologiyaları sahəsi yalnız inkişaf etməkdə olan ölkələrin qarşısında duran problemlərdən kənara çıxmış və qlobal bir hadisəyə çevrilmişdir. İnkişaf üçün İT-nin yeri ilə bağlı müzakirələr bu suala yönəldi: bu texnologiya müxtəlif problemləri həll etmək üçün necə istifadə edilə bilər? Bu məsələ aşağıdakı bölmələrdə öyrənilir.

İT-nin inkişafa təsirinin tədqiqi sosial elmlər və informasiya sistemləri konsepsiyalarının zəngin birləşməsinə əsaslanır ki, bu da İT-nin tətbiqi və istifadəsini sosial sistemlərə inteqrasiya edilmiş kimi nəzərdən keçirir. Bu tematik tədqiqatların zəngin təsvirlərindən əsas ideyalar fərqlənir, müqayisə edilir və qarşılanır. Bu, nəzəri modelin hazırlanmasına imkan verir. Bu tədqiqatlar sosial-iqtisadi inkişafın onunla bağlı aspektlərinə geniş imkan yaradır. Aşağıdakı bölmələrdə İKT texnologiyaları və proseslərinin inkişafa necə kömək etdiyinə dair daha dərin təəssürat yaradan bir sıra tematik tədqiqatlardan əsas nəticələr qısa şəkildə ifadə edilir.

İnformasiya, bilik və ekspert biliklərinə giriş

Botsvanada yerləşən kənd mikro müəssisələr üçün informasiya sistemləri üzərinə işlədikləri çalışmalarda Dunkomb və Hicks informasiya və informasiyanın təminatında İKT-nin rolunun həm sosial, həm də iqtisadi inkişaf üçün vacib olduğunu düşünür. Onlar kənd mikro müəssisələrin informasiya ehtiyaclarını ödəmək üçün lokallaşdırılmış qeyri-rəsmi sosial şəbəkələrdən asılılığın mövcud olduğunu aşkar ediblər. Bu şəbəkələrdən gələn məlumatlar keyfiyyətsiz və həmişə əlçatan deyil; bu, yəqin ki, ən yoxsul və əlverişsiz sahibkarları uğursuzluğa gətirib çıxardı. İKT xərclərə yararsız əlavə idi və onların istifadəsinin üstünlükləri aydın deyildi. Duncomb və Hicks İKT sahəsində vasitəçinin bazarlar, müştərilər və təchizatçılar haqqında lazımi məlumatların təmin edilməsində müəyyən rol oynadığını iddia edirlər. Puri və Sahay hesab edirlər ki, kommunikativ hərəkətlər sayəsində yerli icmalar öz anlayışlarını, biliklərini və baxışlarını formalaşdırırlar. Bu töhfə elmi bilik və texniki infrastrukturdan istifadə edən və eyni zamanda yerli ehtiyacları və prioritetləri nəzərə alan CİS-in inkişafına sosial-texniki yanaşmanın əsasını təşkil etmişdir.

Tele-mərkəzlər görünür ki, bu informasiya ehtiyacını ödəyir. Salvador et al (2005) Buğa mərkəzləri və kiber kafelərin rəqəmsal girişə nail olmaq üçün geniş yayılmış bir vasitə olduğunu göstərir. Salvador, müasir tele-mərkəz və kiber kafelərin rəqəmsal girişə nail olmaq üçün geniş yayılmış bir vasitə olduğunu göstərir. Altı ölkədə bir sıra ictimai yerlərdə ədəbiyyat və birbaşa etnoqrafik tədqiqatların təhlilindən sonra Salvador hesablama texnikası və rabitə sahəsində innovasiyaların stimullaşdırılması üçün layihə perspektivləri təklif edir. Onlar mövcud yerli müəssisələr vasitəsilə insanların artıq bir araya gəldiyi və əmlak sahiblərinin artıq təchizatçıları və müştəriləri ilə mövcud biznes əlaqələri olduğunu tapdılar. Ceccini və Scott İKT-nin Hindistanın kənd yerlərində yoxsulluğu necə azaltdığına dair işində, dövlət kompüter şəbəkəsinin yoxsul kəndlilərin məlumat və yerli hökumət sənədlərinə anında və şəffaf çıxışı təmin edərək, dövlət qulluqçuları ilə ünsiyyətə sərf

etdikləri vaxt və pulları azaltdığını tapdılar. Minimum əmək haqqı üçün bu " telekioskoplar " kəndlilərə zəruri sertifikatlar təqdim edərək, ümumi rüşvət ödənişindən qaçaraq, fermerlərin daha yaxşı şərtlər barədə danışmalar aparmağa imkan verən məhsulların qiymətləri kimi məlumatlarla təmin etdi. Banqladeş Grameen Telecom, Grameen Bankın üzvünün mobil telefon almaq üçün mikromaliyyə müəssisəsindən kredit alacağı və krediti geri ödəmək və gəlir əldə etmək üçün kəndlilərə hava saatı satan kənd yerlərində tele-merkez konsepsiyasının bir növünü idarə edir (Kenny).

Rəqabət qabiliyyəti və bazarlara çıxış

Tematik tədqiqatlar göstərir ki, İKT həm qlobal, həm də yerli bazarlara çıxışı təmin edir. Pries-Heje göstərir ki, offshore xarici mənbə istifadəsi getdikcə daha geniş yayıldıqca, iqtisadi amillər proqram inkişaf layihələrini qlobal şəkildə paylanmış modellərə gətirib çıxarır. Texnologiyanın yayılması bu determinantların hər birinin rəqabət qabiliyyətliliyinin əhəmiyyətli bir aspektidir. Qısa müddət dövrü inkişafı bəzən çevik inkişaf və ya internet sürətli inkişaf adlanır və proqram sürətli bir şəkildə istehsal daxil etmək üçün bir sıra üsullardan istifadə edir. Bu üsullar dünyanın hər yerində proqram inkişaf etdiriciləri arasında sürətlə yayılır. Təhlil, siyasi, iqtisadi və texniki elementlərin kompleks qarşılıqlı təsirini göstərir və bilik inkişafını maneə törədir, şirkətlərə offşor müqavilələri üçün rəqabət aparmaq üçün lazım olan yeniliklərin yayılmasına kömək edir. Chudnovsky və Lopez proqram təminatı və informasiya xidmətləri Argentina sektorunun təkamülünü, mövcud vəziyyətini və perspektivlərini təhlil edir. Chudnovsky və Lopez Argentinada proqram təminatı və informasiya xidmətləri göstərən firmalarının bir araşdırmasını keçirir və proqram təminatı və informasiya xidmətləri sektorunda rəqabət aparmaq üçün firmaların marketing və idarəetmə imkanları üzərində işləmələri və keyfiyyət sertifikatlarının yayılmasının zəruri olduğu qənaətinə gəlir. Proqram təminatı və informasiya xidmətləri sektorunun Argentinadakı şirkətləri əsasən mühasibat uçotu və

idarəetmənin daxili bazarında cəmləşdiyindən, onlar daxili normativ aktların spesifik tələblərindən və onların biznes mədəniyyətinin və yerli müştərilərin ehtiyaclarının biliklərindən irəli gələn üstünlüklərdən istifadə edirlər. Kenney (Kenney, 2000) Keniyada kənd təsərrüfatı kooperativinin, yerli məhsulları birbaşa Amerika bazarına satmaq üçün Amerika təşkilatı olan EarthMarketplace ilə e-poçt vasitəsilə əlaqə qurduğunu və distribyutoru keçərək və yerli fermerlərin gəlirlərini artırdığını aşkar etdi.

İnzibati idarəetmənin səmərəliliyinin artırılması

Afrikanın internetə çıxışı ilə təmin edilməsi üçün IDRC tərəfindən maliyyələşdirilən layihənin nəticələri inkişaf üçün yeni imkanlar açdığını göstərir. Hazırda Afrikada 5 milyon internet abunəçisi var (Steinberg, 2003). Xüsusilə, dövlət idarəçiliyi və ənənəvi institutların islahatı İKT sayəsində mümkün olmuşdur. Qureshi güman edir ki, şəbəkə qarşılıqlı əlaqəsi Afrikada avtoritar rejimlərin səssiz razılığı və apatiyaya cavab ola bilər, baxmayaraq ki, bu da özü ilə əlavə investisiya vədinə gətirib çıxardı. Kompüterləşmə şəffaflığın artmasına, emalın sürətlənməsinə, növbələrin azaldılmasına və fermerlərə dərhal ödənişlərə gətirib çıxardı (Cecchini and Scott).

Təlim və əmək məhsuldarlığının artırılması

Cənubi Afrika, Mozambik, Hindistan, Tanzaniya, Efiopiya, Malavi, Monqolustan, Kuba, Nigeriya və Çin Braa və başqaları Səhiyyə informasiya sistemlərinin tədqiqatında 10 il ərzində Səhiyyə informasiya sistemlərinin təkamülünü, miqyasını və davamlılığını izlədi. Səhiyyə informasiya sistemləri şəbəkəsi universitetlərdə və nazirliklərdə səhiyyə sahəsində informasiya sistemlərinin inkişafı, peşə hazırlığı və təhsili üzərində birgə çalışan tərəfdaşlardan ibarətdir.

İnkişaf prosesi intensiv siyasi danışıqlar və İstifadəçilərin prototipləşdirmənin çoxsaylı dövrlərində iştirakını tələb etdi. Onlar universitet səviyyəli magistr kursları çərçivəsində tibb işçilərinin davamlı təhsili və hazırlığı ilə dəstəklənmişdir.

Universitetlərarası əməkdaşlıq nəticəsində bu şəbəkədə Tibb informatika üzrə magistr proqramı yaradılmışdır. Bu tədqiqatın əsas qatqısı tədqiqat və innovasiyaların yerli tələblərə cavab vermək üçün yayıldığı davamlı şəbəkələrin inkişafı, müxtəlif müəssisələrdə müəllim və tədqiqatçılar arasında əməkdaşlıq, zəngin təcrübəni təmin etməyə və təlimin təhsil vasitəsilə praktikaya ötürülməsini təmin etməyə imkan vermişdir. Hesab edilir ki, təhsil İKT-nin tətbiqi hesabına möhkəmlənir. Mauritius Universitetində tədqiqat və Təhsilin dəstəklənməsi üçün informasiya sistemləri tətbiq edilmişdir. Bu layihə Malayziyanın İnformasiya Texnologiyaları və Telekommunikasiya Nazirliyi tərəfindən maliyyələşdirilib və idarə olunduğu üçün İKT bacarıqlarının inkişafının əsas olduğu görünür (Rodriguez və Govinda).

Metro-Manila sahəsindəki məktəblərin kompüterləşdirilməsi əsasən kompüter savadlılığı və proqramlaşdırma təhsili üçün istifadə edilmişdir (Rodrigo, 2003). Kompüter dəstəyi ilə birgə təlim mərkəzlərinin yaradılması Cənubi Afrikanın müxtəlif kənd icmalarında kompüter savadlılığı təliminin genişləndirilməsinə və tədris materiallarının birgə hazırlanmasına gətirib çıxardı (Scheepers and de Villiers).

Yoxsulluğun azaldılmasına töhfə

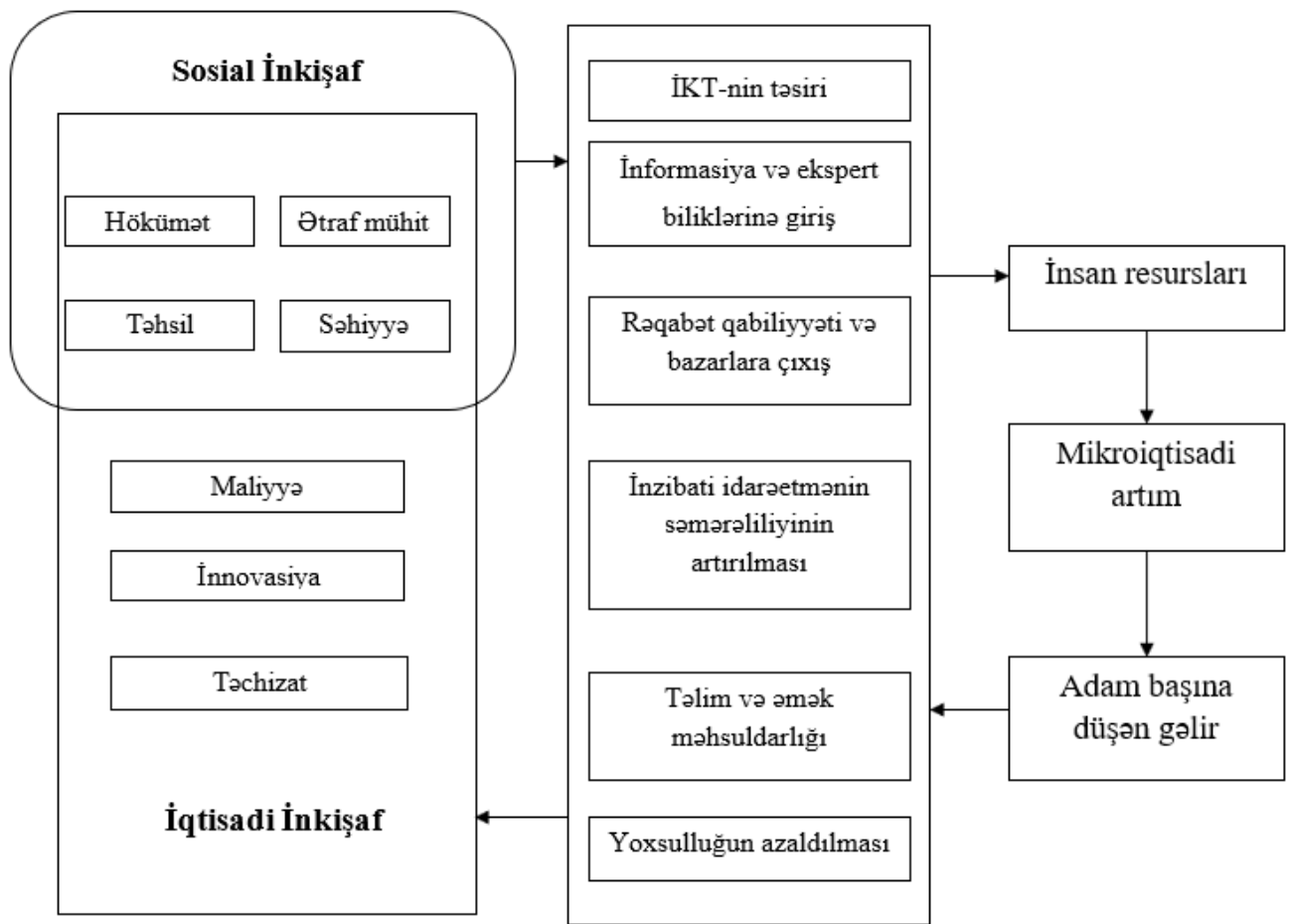
Chekchini və Scott, mikromaliyyələşdirmə yoxsul kəndlilərin riskləri azaltmasına və idarə etməsinə kömək etmək üçün çox vacib olsada, banklar üçün ən bahalı xidmət modeli olduğunu göstərmişdir. Kenny (Kenney) ölkələrinin təcrübəsinin təsviri belə bir nəticəyə gəlir ki, özəlləşdirmə nəticəsində İnternet xidmətlərinin göstərilməsinə çəkilən xərclər azaldıqca İKT-nin yoxsulluğun azaldılmasına təsiri daha da artacaq. Bundan başqa, CİS-in hazırlanmasında və istifadəsində iştirak resurslardan daha səmərəli istifadə etməyə imkan verib, kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsinin yeni metodlarının tətbiqi fermerlərə öz məhsuldarlığını artırmağa imkan verib (Puri and Sahay).

Tibbi yardımın göstərilməsinin yaxşılaşdırılması yoxsulluğun azaldılmasına kömək etdiyi göstərilmişdir. Cecchini və Scott teletibb tibbi müayinə və diaqnostika

üçün uzun məsafəli səfərlərin dəyərini və çətinliklərini necə aşağı saldığını nümayiş etdirir, tibbi listersivlər isə elmi-texniki bazası olmayan tibb işçilərinə ən son tibbi nəticələri minimal xərclərlə çatdırıa bilər. Kimaro and Nhampossa texniki uyğunluğu və institusional əməkdaşlığı səhiyyə informasiya sisteminin uğurla həyata keçirilməsinə kömək edən əsas amillər kimi müəyyən edir.

İnformasiya texnologiyalarının inkişafı modeli

Yuxarıda göstərilən misallar yerli tələbatın ödənilməsi üçün lazımi qaydada həyata keçiriləcəyi təqdirdə, İKT-nin sosial-iqtisadi inkişafa verə biləcəyi müəyyən nəticələri vurğulayırlar. Adambaşına gəlir və İKT arasında rabitə də sənədləşdirilir. Dünya Bankının məruzəsində bildirilir ki, İKT inkişafa müsbət təsir göstərir, çünki onlar inkişaf strategiyalarını dəstəkləyə və Minilliyin Bəyannaməsində ifadə olunan inkişaf məqsədlərinə nail olmaqda irəliləyişi sürətləndirə bilərlər. Xüsusilə “ İKT insanların müxtəlif tələbatlarını nəzərə alaraq lazımi şəkildə yerləşdirilərsə, bu, yoxsullar və yoxsulluğun aradan qaldırılması üçün güclü iqtisadi, sosial və siyasi alət ola bilər”(Dünya Bankı). Bu məruzə göstərir ki, insan inkişaf indeksi və şəbəkə iqtisadiyyatı indeksi arasında korrelyasiya mövcuddur, çünki inkişaf etməkdə olan ölkələrdə İKT-nin mövcudluğu və istifadəsi arasında əlaqə mövcuddur. Effekt müxtəlif səviyyələrdə baş verir: makroiqtisadi səviyyədə transaksiya xərclərinin azalması, bazarın əhatə dairəsinin artması, transsərhəd rəqabət qabiliyyətinin artması baş verir. Hökumət qərarları vasitəsilə siyasi hüquqların və imkanların sosial inteqrasiyası və genişləndirilməsi mövcuddur. Səhiyyənin səmərəliliyi epidemiyaların erkən aşkarlanması və müalicəsi, kliniki informasiyanın yayılması və tibb işçilərinin tədqiqatlara çıxışı hesabına təmin edilir (Dünya Bankı, 2003). Tematik tədqiqatların nəticələri ilə birlikdə bu təsirlər sosial-iqtisadi inkişafın nəzəri modeli ilə müqayisə edilir ki, tsiklik prosesi üzə çıxarsın. Bu aşağıdakı şəkildə göstərilir:



Qrafik 2: Sosial-iqtisadi inkişafın İT modeli

Prosesin bu modeli sosial və iqtisadi inkişaf sahəsində fəaliyyətin İKT-nin tətbiqindən faydalana biləcəyi hallarda İKT-nin nəticələrinin informasiyaya və ekspert biliklərinə çıxışının yaxşılaşdırılması, qlobal bazarlar da daxil olmaqla, rəqabət qabiliyyətinin artırılması və yeni bazarlara çıxış imkanlarının artırılması, aşağı transaksiya xərcləri hesabına inzibati səmərəliliyin artırılması, təhsil hesabına əmək məhsuldarlığının artırılması və yoxsulluğun azaldılması deməkdir. Təcrübədə və tematik tədqiqatlarda göstərildiyi kimi, İKT-nin təsiri bir-birinə bağlıdır və bu təsirlər müxtəlif vaxtlarda müxtəlif yerlərdə görünə bilər. İKT-nin tətbiqinin nəticələri müsbət olarsa, inkişaf dövrü insan inkişafının artırılmasını, daha mükəmməl alət və metodlardan istifadə etməklə makroiqtisadi artımı əhatə edəcəkdir.

Bu, adambaşına gəlirlərin artmasına gətirib çıxaracaq və sosial-iqtisadi inkişafın müsbət spiralini davam etdirəcək. Yüksələn spiraldə belə istehsal amilləri birbaşa xarici investisiya kimi əlavə artım amillərini təşviq edə bilər. Bununla belə, İKT-nin tətbiqi yerli tələblərə uyğun gəlmirsə, əksinə baş verə bilər və azalan spirala səbə ola bilər. Məsələn, informasiyaya çıxışın olmaması və ya ictimai şəbəkələrin lazımi qaydada dəstəklənməməsi səbəbindən informasiyaya və ya ekspert biliklərinə çıxışın olmaması fermer və ya ticarət mallarını ən sərfəli qiymətə satmaq qabiliyyətini azaldır və bununla da onların söylərindən əldə olunan gəliri azaldır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ REGIONLARININ SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFI DÖVLƏT PROQRAMLARI

2.1 Azərbaycan Respublikasının sosial iqtisadi vəziyyəti və inkişaf startegiyaları

Hal-hazırda, ölkədə sosial iqtisadiyyat sektoru praktiki olaraq mövcud deyil və azalmağa davam edir. Hazırda sosial iqtisadiyyat dövlət tərəfindən dəqiq müəyyən edilməyib və bu sahədə praktiki olaraq qanunvericilik bazası yoxdur və bu məsələ onun inkişafını asanlaşdırmaq üçün həll edilməsi lazım olan bir məsələdir. Hökumət sosial iqtisadiyyatın integrasiyasını da əhatə edən yeni strateji plan hazırlamalıdır. Ölkənin strateji planlarında sosial iqtisadiyyat sektorunun adı nadir hallarda çəkilir və bu məsələyə yenidən baxılmalıdır, çünki Azərbaycanın güclü və dayanıqlı inkişafı sosial iqtisadi təşkilatların yalnız kiçik iştirakı ilə təmin edilə bilməz.

Aşağıda verilən cədvəldə Azərbaycanda mövcud olan sosial iqtisadi təşkilatların növləri və ölkənin ÜDM-dəki payı göstərməklə, Azərbaycanda sosial iqtisadiyyatın cari vəziyyətinin ümumi icmalını verilmişdir.

Cədvəl 1. 2018-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatında sosial iqtisadi təşkilatların payı

		milyon manat	Sosial iqtisadiyyatdakı pay	ÜDM-dəki pay
Kommersiya	Kooperativlər	805	81,50%	1,15%
	Kredit ittifaqları	26	2,63%	0,04%
	Sosial müəssisələr	0.5	0,05%	0,001%
	İnvestisiya fondları	0	0%	0,00%

Qeyri-kommersiya	Qeyri-hökumət təşkilatları	21,7	2,20%	0,03%
	Fondlar	65	6,56%	0,09%
	Xeyriyyə təşkilatları	22,361	2,26%	0,03%
	Həmkarlar ittifaqları	47,2	4,78%	0,07%
	Ümumi:	987,261		Ümumi ÜDM-nin 1,4%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Vergi Nazirliyinin, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyasının və Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının ekspertləri tərəfindən toplanmış məlumatlara əsasən hazırlanmışdır, 2018-ci il

Ayrı-ayrı mənbələrdən əldə olunan məlumatları nəzərə alaraq görmək olar ki, kooperativlər Azərbaycanın sosial iqtisadiyyatında 805 milyon AZN təşkil etməklə mühüm yer tuturlar. Lakin Azərbaycanda kooperativlər heç də sosial-iqtisadi təşkilat kimi fəaliyyət göstərmirlər. Onların mövcudluğunun əsas səbəbləri mənzil şirkətlərini kooperativlər adından mənzil qurmağa təşviq edən vergi və qanunvericilik imtiyazlarıdır. Hazırda Azərbaycanda mənzil-tikinti kooperativləri ən geniş yayılmış sosial-iqtisadi təşkilatlardır və "Mənzil-Tikinti Kooperativləri (MTK)" kimi tanınır. Mənzil-kooperativ sektoru əsasən vergilərin azaldılması və digər hüquqi güzəştlərin əldə edilməsi məqsədi ilə təyinatı üzrə istifadə edilmir. Beləliklə, onlar əslində kooperativ kimi çıxış etmirlər.

Buna görə də əgər kooperativlər Azərbaycanın sosial iqtisadi sektorunun (Sosial İqtisadi təşkilatların öz statusuna və məqsədlərinə tam uyğun gəlmədiyi üçün) hesablamalarımızdan çıxarılsa, sosial iqtisadi təşkilatlar Azərbaycanın ümumi daxili məhsulunun yalnız 0,25% - ni təşkil edir ki, bu da son dərəcə aşağı bir göstəricidir.

Sosial iqtisadi təşkilatların ölkə iqtisadiyyatına töhfəsinin optimal səviyyəsi, təxminən, 5% təşkil edir. Beləliklə, əgər bu məsələ məqsədyönlü şəkildə həll olunmasa, iqtisadiyyatın sosial sektorunun fəaliyyətsizliyi səbəbindən yarana biləcək mənfi nəticələr Azərbaycan üçün misli görünməmiş ola bilər.

Azərbaycanda ən fəal və gözə çarpan sosial-iqtisadi təşkilatlar qeyri-hökumət təşkilatlarıdır, çünki onlar öz təyinatı üzrə həqiqi sosial-iqtisadi təşkilat sayıla biləcək yeganə təşkilatlardır. 2017-ci ildə qeyri-hökumət təşkilatlarının payına ÜDM-in 0,03% - i düşüb. Onlar ölkədəki bütün iqtisadi fəaliyyətin yalnız kiçik bir hissəsini təşkil etsə də, qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti əsasən könüllü əsaslarla, gənclərin rəhbərliyi ilə və tələbə təşkilatları, könüllü birliklər kimi qurumların dəstəyi ilə pulsuzdur. Bununla birlikdə ölkənin iqtisadiyyatının və gələcəyinin yenidən qurulmasında qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu kifayət qədər yüksək olması gözlənilməkdədir, çünki onlar vətəndaşları öz fəaliyyətinə cəlb edir, onların bacarıqlarını artırır, həmçinin cəmiyyətdə real iqtisadi, sosial və ekoloji çətinliklərə diqqət yetirirlər. Ona görə də onlar ölkənin inkişafı üçün mühüm rol oynayır və misilsiz potensiala malikdirlər.

Aşağıdakı cədvəldə sosial iqtisadiyyatın qeyri-kommersiya təşkilatlarının Azərbaycan iqtisadiyyatına töhfəsinin dəyişiklikləri 2005-ci ildən 2016-cı ilə kimi göstərilir. Sosial iqtisadiyyatın qeyri-kommersiya təşkilatlarının iqtisadi iştirakı 2016-cı ildə 2005-ci illə müqayisədə 0,67% aşağı düşmüşdür. Bu inkişafın səbəblərindən biri neft gəlirlərinin kəskin artması və 2000-ci illərin əvvəllərindən iqtisadiyyatda neft sektorunun artmasıdır.

2014-cü ildən etibarən sosial iqtisadiyyatın qeyri-kommersiya təşkilatlarının payı, demək olar ki, iki dəfə azalıb, çünki 2014-cü ildə Azərbaycan hökuməti ölkəyə, xüsusilə də vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına beynəlxalq vəsaitlər axınını məhdudlaşdırıb. Bunun nəticəsində sosial-iqtisadi təşkilatlar əsasən yerli donorlardan

asılı olmağa başlayıb ki, bu da onların maliyyələşdirməyə çıxış imkanlarını məhdudlaşdırıb, onların fəaliyyətini ciddi şəkildə məhdudlaşdırıb və onlara ölkənin inkişafına yardım göstərməyə imkan verməyib.

Aşağıdakı cədvəl 2015-ci ildə Azərbaycanda istehlak, məşğulluq, əlavə dəyər və gəlirlərdə sosial iqtisadiyyatın qeyri-kommersiya təşkilatlarının rolunu göstərir. 2015-ci ildə qeyri-kommersiya təşkilatları iqtisadiyyatın ümumi həcmnin yalnız 0,28% - ni təşkil edir. Normal templərlə onlar iqtisadiyyatın təxminən 4-5% - ni təşkil etməlidirlər. Bu təbii templə sosial-iqtisadi təşkilatların iqtisadiyyatda istənilən səviyyədə fəaliyyət göstərməsini təmin edə və mövcud sosial, iqtisadi və ekoloji problemləri həll edə, demokratik idarəetmə dəyərlərini yaya, sosial təcrid olunmuş insanların iqtisadiyyatın bir hissəsi olmasına, ölkənin ümumi inkişafına və digər mənfəətlərə kömək edə bilər. Buna görə də, 3 nömrəli cədvəldə hökumətin Azərbaycanda qeyri-kommersiya təşkilatlarının depressiv vəziyyətli problemini həll etməsi zəruriliyi vurğulanır.

Cədvəl 2: 2020-ci ilin yanvar və oktyabr aylarını əhatə edən ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının göstəriciləri

Göstəricinin adı	2020-ci ilin yanvar-oktyabr ayları, faktiki	2020-ci ilin yanvar-oktyabr ayları 2019-cu ilin yanvar-oktyabr aylarına nisbətən faizlə
Ümumi daxili məhsul, milyon manat	58 469,5	96.2
Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM, manat	5 861,6	97.7
Sənaye məhsulu, milyon manat	30 682,5	95.5
Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər, milyon manat	11 540,2	97.9
Kənd təsərrüfatı məhsulu, milyon manat	7480,0	101.6
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, milyon ton	155,5	81.1
İnformasiya və rabitə xidmətləri, milyon manat	1 801,1	101.4
Dövlət büdcəsinin gəlirləri, milyon manat	20 207,1	104.8
Dövlət büdcəsinin xərcləri, milyon manat	20 722,1	112.3

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2020

Cədvəllərin təhlilinin nəticələrinə əsasən belə nəticə çıxarmaq olar ki, Azərbaycanda sosial iqtisadiyyat sektorunun inkişafı üçün ciddi islahatlar və yeni siyasət lazımdır. Çox vacibdir ki, Azərbaycan Sosial iqtisadiyyatın zəruriliyini qəbul etsin və Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı inkişafı üçün sosial iqtisadiyyat təşkilatlarının restrukturizasiyasına təşəbbüs göstərsin.

Sosial iqtisadiyyatın daha geniş inkişafı üçün insanların onun əsas xüsusiyyətləri haqqında bilməsi çox vacibdir. Lakin Azərbaycanda onun əhəmiyyəti barədə məlumatlılıq demək olarki, aşağıdır və bəzən təşkilatlar tərəfindən təyinatı üzrə istifadə olunmur. Ona görə də sosial iqtisadiyyatın və onun iş mexanizmlərinin daha dərinə başa düşülməsinə ehtiyac vardır.

Demokratik idarəetmənin və təşkilatların müəyyən səviyyədə savadlı insanlara ehtiyacı var ki, onları idarə etmək mümkün olsun. Bundan başqa, sosial iqtisadiyyat təşkilatlarında fəaliyyət göstərmək üçün iqtisadi agentlər - indiki halda vətəndaşlar - cəmiyyətdə baş verənləri dəqiq anlamalıdırlar ki, bu problemləri həll etmək mümkün olsun. Bu halda təhsil və təcrübə ölkədə sosial iqtisadiyyatın səmərəli inkişafı üçün həlledici rol oynayır.

Sosial iqtisadiyyatın inkişafı iqtisadiyyatda, cəmiyyətdə və ətraf mühitdə konkret və uzunmüddətli dəyişikliklərə dəqiq diqqət yetirilməsini tələb edir. Bunu nəzərə alaraq, sosial iqtisadiyyatın daha fəal inkişafı üçün daha çox səy göstərmək lazımdır. Ona görə də ölkədə sosial iqtisadiyyatın inkişafı şurasının yaradılması Azərbaycanda sosial iqtisadiyyatın inkişafına kömək edə bilər.

Təhsil sistemində islahatlar da "aşağıdan yuxarı" inkişaf yanaşmasının tətbiqini təmin etmək böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın ali məktəblərində iqtisadi təhsil sistemi böyük dərəcədə biznes və neoklasik iqtisadiyyata yönəldilib ki, bu da tələbələrə və ya gələcək liderlərə ali məktəbi bitirdikdən sonra dünyanın materialist və egoist qavranılmasını aşlıyır.

Təhsil sistemi sosial əməkdaşlıq dəyərlərini təşviq etmir; lakin sosial iqtisadiyyatda əsas diqqət cəmiyyətə yönəldilir və bunun üçün vətəndaşlar yaxşı bilikli olmalıdırlar. Buna görə də təhsil müəssisələrində sosial iqtisadiyyatın başa düşülməsi ilə bağlı treninqlər aparılması, məlumatlılığın artırılması üçün vacibdir.

Təhsil sistemi bütöv olmalı və praktik və plüralist biliklərin yayılmasına şərait yaratmalıdır ki, cəmiyyətimizin məsuliyyətli liderlərini inkişaf etdirdsin.

Hal-hazırda məktəb və ya universitetlərdə tələbələrə verilən təhsil onlara sosial iqtisadiyyatın nə olduğunu və ya niyə iştirak etməli olduqlarını anlamaq üçün kifayət etmir. Məhz buna görə də təhsil sisteminin dəyişməsi Azərbaycanda sosial iqtisadiyyatın daha geniş inkişafına nail olmaq üçün ilk addım hesab olunur.

Lakin təhsil dəstəyi yalnız dövlətdən gəlməməlidir. Sosial-iqtisadi təşkilatlar da təhlükəsiz və davamlı bünövrə qurmaq üçün öz inkişafında fəal iştirak etmək imkanına malik olmalıdır.

Ölkənin sosial iqtisadiyyatının təhlükəsiz inkişafını təmin etmək üçün stimullaşdırıcı mexanizmlər lazımdır. Sosial iqtisadiyyatın vətəndaşların və hökumətin əlavə dəstəyinə ehtiyacı var. Bütün bu prosesin hökumət tərəfindən stimullaşdırılması, resurs çatışmazlığı və özəl sektor üçün təşviq edici siyasət böyük olmaması Azərbaycanın sosial iqtisadiyyat sektoruna böyük təsir göstərə bilər.

Azərbaycan hökuməti sosial-iqtisadiyyat təşkilatlara aşağıdakı xüsusi şərtləri təklif edə bilər: vergilərin azaldılması və ya vergilərdən azad etmə, fiskal yükün azaldılması, həm maliyyə, həm də naturada resursların təqdim edilməsi, konkret qanunvericilik bazasının hazırlanması, qeydiyyatın asanlaşdırılması və onların davamlı inkişafına kömək edə biləcək beynəlxalq təcrübəni nəzərə almaqla digər mümkün siyasətlər.

Bundan başqa, hökumət dövlət universitetlərində sosial iqtisadiyyata dair yeni təhsil proqramları yarada və sosial iqtisadiyyat mövzusunda yerli ekspertlərin inkişafı üçün maliyyə vəsaiti ayıra bilər. Bundan sonra hökumət ictimai iqtisadiyyatın şəffaflığını və antikorrupsiya fəaliyyətini artırmaq üçün sosial iqtisadiyyatın tanınması və hüquqi islahatlarının inkişafında vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına

Reprezentativ hüquqlar təklif edə bilər ki, bu da hökumətin xərclərini azalda və ölkənin inkişafına aşağıdan yuxarıya kömək edə bilər. Hökumət sosial iqtisadiyyat təşkilatlarının imkanlarını genişləndirə və onların cəmiyyətdə fəal iştirakını stimullaşdırma bilər, həmçinin onların özəl sektor və vətəndaşlar tərəfindən qavranılmasına kömək edə bilər ki, bu da sosial iqtisadiyyat təşkilatları üçün ən vacib tədbirlərdən biri ola bilər.

Əgər biz Azərbaycanın neft sənayesini Norveçin neft sənayesi ilə müqayisə etsək, iqtisadi resurslarla və neft fondları ilə bağlı vəziyyət Azərbaycan iqtisadiyyatına bənzəyir, lakin münasibət vətəndaşlardan, hökumətlərdən və qurumlardan fərqləndiyini görə bilərik. Norveç davamlı inkişafa aşağıdan yuxarıya, Azərbaycan isə yuxarıdan aşağıya doğru irəliləyirdi ki, bu da bilinməyən inkişaf yoluna gətirib çıxardı. Azərbaycan uzunmüddətli perspektivlərə diqqət yetirmədən, onun qısamüddətli iqtisadi artımını sürətləndirmək üçün istehlak bazarını təşviq etməyi seçməkdədir.

Bütövlükdə qeyd etmək lazımdır ki, sosial iqtisadiyyata qoyulan investisiyaları ölkənin dayanıqlı və davamlı inkişafına investisiya kimi qiymətləndirmək olar. Sosial-iqtisadi təşkilatlar ölkənin sosial aktivlərini, sosial kapitalını qurur, vətəndaşları ölkənin mövcud problemlərini həllində aktiv iştirak etmək imkanı yaradır ki, biz ölkənin gələcək nəsilləri üçün davamlı inkişafın təmin edə bilərik.

2.2. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı və Dövlət Proqramlarının nəticələri

Son iki onillikdə Azərbaycan Respublikası ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə yönəlmiş üç milli strateji proqramı qəbul etmişdir. Bu milli strategiyaların əsas məqsədləri ekoloji təhlükəsizlik və təbii ehtiyatlardan məsuliyyətlə istifadə, davamlı və tarazlaşdırılmış inkişaf, habelə sosial təminatdır.

Dövlət tərəfindən həyata keçirilən əvvəlki proqramlardan fərqli olaraq, yeni strategiya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilə qədər davamlı inkişaf gündəliyi"-ndə ifadə edilmiş davamlı inkişaf prinsiplərini özündə ehtiva edir. Lakin Paris razılaşmasında və Sendai fəlakət riskinin azaldılması üzrə çərçivə proqramında yer alan tövsiyələr də istənilən milli strategiyaların qəbul edilməsi üçün çox vacibdir. Ona görə də bu maddədə fəlakət riskinin azaldılması strategiyaları üzrə yeni qəbul edilmiş Dövlət Proqramının tərkib hissəsi olan ekoloji və sosial-iqtisadi tədbirlər təhlil edilir və onun həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin artırılması üçün görülməli gələcək tədbirlər təklif olunur.

Azərbaycan Respublikası Hökumətinin həyata keçirdiyi uzunmüddətli iqtisadi inkişaf strategiyası ölkə regionlarının davamlı və davamlı inkişafının təmin edilməsinə yönəlib. Strateji perspektiv qlobal rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın formalaşmasına əlverişli mühit yaratmaqdan ibarətdir. Belə sistemin komponentləri davamlı inkişaf, ən yüksək standartlar və ekoloji təhlükəsizlik sistemlərinin sosial təminatı, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmasına və ətraf mühitin etibarlı qorunmasına yardım edən prinsiplərə əsaslanmalıdır. Azərbaycanın öz regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzərinə Milli strategiyaları bu yeni Dövlət Proqramının həyata keçirilməsində və sosial-iqtisadi inkişafın innovativ mərhələsinə keçid prosesində böyük əhəmiyyətə malikdir. 2004-2008, 2009-2013 və 2014-2018-ci illəri əhatə edən əvvəlki milli strategiyalar böyük uğurla həyata keçirilmiş və ölkənin həm şəhər, həm də regional rayonlarında radikal müsbət dəyişikliklərə səbəb olmuşdur (Sərdarov, 2018). Bu əvvəlki milli strategiyaların uğuru, inkişaf etməkdə olan işgüzar və investisiya iqliminə yardım etməklə yanaşı, dövlət xidmətlərinin keyfiyyətinin və vətəndaşlarının rifahının yüksəldilməsi ilə yanaşı, öz infrastrukturunun potensialının artırılmasına da imkan yaradıb (İmrani və Musayev, 2016).

Azərbaycan Respublikasının regionlarının 2019-2023-cü illəri əhatə edən sosial-iqtisadi inkişafı milli strategiyası ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində, xüsusilə

regional və kənd rayonlarında (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2019) nailiyyətlərin daha da gücləndirilməsi vasitəsi kimi işlənib hazırlanmışdır. Onun işlənməsi həmçinin riskləri etibarlı şəkildə proqnozlaşdıran və potensial təhlükələrə qarşı müqaviməti gücləndirən Strateji Yol Xəritəsinin reallaşdırılmasını təmin etməyə yönəldilmişdir. NSA hökumət qurumlarına və təşkilatlarına qanunvericiliyin daxil olduğu ölkənin inkişafı ilə bağlı normativ bazanın təkmilləşdirilməsində, həmçinin müxtəlif institusional və iqtisadi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsində kömək edəcək. Təsir alətlərinin nümunələri investisiya və innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması, iqtisadi fəaliyyətin gücləndirilməsi və integrasiyası, maliyyə resurslarına çıxışın asanlaşdırılması, aztəminatlı ailələrə əlçatanlığının təmin edilməsi üçün sosial xidmətlərin spektrinin və keyfiyyətinin genişləndirilməsi, əhəlinin zəif təbəqələrinin sosial müdafiə proqramlarının inkişaf etdirilməsi, təbii resurslardan daha səmərəli istifadə edilməsi və ekoloji problemlərə nəzarət metodlarının təkmilləşdirilməsidir (Dergunova və Smagulova, 2018).

Azərbaycan hökumətinin bu alətlərdən istifadə etməsi nəticəsində bir çox müsbət nəticələr əldə etmək üçün gözləntilər var. Bunlara iqtisadi agentlərin imkanlarının genişləndirilməsi, təbii resurslardan hərtərəfli və səmərəli istifadə, innovativ məhsul və xidmətlərin inkişafı, həmçinin çiçəklənən yaşıl iqtisadiyyatın davamlı inkişafı üçün zəruri olan şəraitin yaradılması və təşviq edilməsi daxildir (Əhmədov və Xəlilov, 2019). Yaşıl iqtisadiyyatın optimallaşdırılması qeyri-neft sektorlarının davamlı inkişafını təmin edən texnoloji nailiyyətlərin tətbiqi yolu ilə həyata keçirilə bilər. Bu, balanslaşdırılmış regional inkişaf ehtimalının artmasına və daimi yaşıl iş yerlərinin sayının artmasına kömək edəcək və bununla da yerli icmaların rifahının yüksəldilməsi və sərvətinin yaradılması üçün imkanlar yaradacaq.

Azərbaycan milli sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarını qəbul və həyata keçirməklə uzunmüddətli davamlı tərəqqinin məqsədlərinə nail olmağı təmin edən amilləri əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmışdır. 2004-cü ildə Yol Xəritəsi uğurla icra

ediləndən bu yana ölkə radikal dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Həmin vaxtdan etibarən Azərbaycanda ölkənin inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi və potensial təhlükələrə qarşı dayanıqlılığının artırılması istiqamətində üç milli proqram qəbul edilib. İlkin proqram "Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı" kimi tanınan və 2004-2008-ci illər (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2004) dövründə həyata keçirilmişdir. Onun əsas məqsədi sosial infrastrukturun və xidmətlərin inkişafı yolu ilə qeyri-neft sektorunun sahələrinin davamlı inkişaf strategiyalarının yaradılması, eləcə də işədüzəltmə imkanlarının genişləndirilməsi hesabına yerli sakinlərin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi idi. İkinci proqram - "Azərbaycan Respublikasının sosial - iqtisadi inkişafı" proqramı 2009-cu ildə işə salınmış və 2013-cü ilə qədər fəaliyyət göstərmişdir (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2009). Onun məqsədi qeyri-neft sektorunun inkişafını daha da sürətləndirməkdən və iqtisadiyyatı dayanıqlı və balanslaşdırılmış regional inkişafı, eləcə də uzunmüddətli sosial və iqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün müxtəlifləşdirməkdən ibarət idi. Bu proqramın uğurlu icrası nəticəsində davamlı davamlı inkişaf göstəriciləri əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşıb ki, bu da tərəqqinin müxtəlif göstəricilərinin artmasında özünü göstərib. Bu iki siyasət istiqamətinin uğuru üçüncü proqramın - 2014-2018-ci illərdə tətbiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı" proqramının (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2014) reallaşdırılmasına imkan yaradıb. Bu proqramda əsas yeniliklər siyasi islahatların daha da sürətləndirilməsi və daha güclü hərtərəfli inkişaf strategiyalarının qurulması oldu. Bu üçüncü proqramın müvəffəqiyyət səviyyəsi barədə ümumi məlumat vermək üçün Azərbaycanın müxtəlif rayon və yaşayış məntəqələrində açılmış obyektlərin ümumi sayına istinad etmək olar. 2014-2018-ci illərdə bu rəqəm 1800 nəfərdən çox olub ki, bu da 40% 2004-2013-cü illərdə olduğundan çoxdur (İsabalayeva, 2018).

Bu proqramlar çərçivəsində əldə edilmiş tərəqqi həm milli, həm də regional iqtisadiyyatların və onların dəstəklədikləri icmaların uzunmüddətli davamlı sosial-iqtisadi inkişafı üçün səyləri böyük dərəcədə dəstəkləmişdir. Bu uğurlar ona gətirib

çıxardı ki, ümumi ÜDM 3,3 dəfə, qeyri-enerji sektoru isə 2,7 dəfə artmışdır. 2014-cü ildən etibarən valyuta ehtiyatları 24 dəfə artaraq 46 milyard ABŞ dollarına (Agasalim, 2019) çatmışdır. Regional İnkişaf Proqramları çərçivəsində qeyri-enerji sektoru sahələrinin uzunmüddətli dayanıqlılığının təmin edilməsində əhəmiyyətli irəliləyiş əldə edilib. Yeni formalaşmaqda olan yüksək texnologiyalı innovasiya məhsullarının genişləndirilməsi üçün ideal şəraitin yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir (Ələkbərov, 2019). Nəqliyyat sektorunun infrastrukturunu son illərdə bu sektorun dayanıqlılığının təmin edilməsi istiqamətində irimiqyaslı investisiyalar nəticəsində əhəmiyyətli irəliləyişə məruz qalmış sahənin nümunələrindən biridir. Diqqətəlayiq layihələr sırasında avtoparkların geniş şəkildə yenidən qurulması, körpülərin inşası, eləcə də yeni avtomagistralların tikintisi və zədələnmiş yolların təmirini göstərmək olar. Üç mühüm strateji layihənin fəaliyyəti faktiki olaraq iqtisadi inkişaf baxımından müsbət nəticələr verib və bu, üçqat artım tempinin göstəricisidir (Qəhrəmanova, 2019).

Regional və global infrastrukturun inkişafı sahəsində bir çox irəliləyiş göstəriciləri mövcuddur. Bu nailiyyətlər Azərbaycanın Şimal-Cənub və Şərq-Qərbi nəqliyyat koridorları üzrə avtomobil yollarının tikintisinin uğurla davam etdirilməsinə əlavə olaraq Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin fəalaşdırılması kimi iri tranzit layihələrində iştirak etmək imkanlarını genişləndirmişdir (Həbibova və Zeynalova, 2018). Bundan başqa, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun açılması ilə Azərbaycan ərazisindən nəql oluna biləcək yük yüklərinin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artacağı gözlənilir. Bu layihə Azərbaycanın tranzit potensialının potensialını böyük dərəcədə artıracaqdır. Tərəqqinin daha bir göstəricisi 2018-ci ildə başa çatmış Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı Kompleksi olmuşdur. Şimal-Cənub və Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşən liman böyük potensial tranzit imkanlarına malikdir və daxil olan və çıxan yükləri emal etmək üçün strateji nəqliyyat qovşağına xidmət edir. Son iyirmi il ərzində Azərbaycanda 6 yeni aeroport tikilmişdir. Ölkədə

14 000 km əsas yol infrastrukturunun, həmçinin 436 körpü və tunelin yaxınlığında geniş miqyaslı tikinti və təmir işləri aparılmışdır (Kızı, 2018).

Bu proqramların əsas komponenti onların həyat təminatı və yaşaması üçün təbii resurslardan asılı olan yerli icmaların rifahını dəstəkləyən təbii mühitin uzunmüddətli sağlamlığı və həyat davamlılığını təmin etməkdir. Ekoloji harmoniyanın qorunması, iqlim dəyişikliyinə proqnozlaşdırılan nəticələrinə adaptasiya, yerli əhali üçün təmiz hava və suyun təmin edilməsi və təbii mühitin gələcək müdafiəsinin təşviq edilməsi üçün çoxsaylı səylər göstərilmişdir. Son 15 il ərzində bir çox proqramlar yaşıl fəaliyyətin həyata keçirilməsinin genişləndirilməsinə yönəldilmişdir. Bu dövrdə 133 000 hektardan çox torpaq meşə-kəşfiyyat və meşəsalma işlərinin aparılması üçün istifadə edilmişdir. Bundan başqa, məişət tullantılarının çeşidlənməsi və yandırılması obyektlərinin tikintisi sayəsində ətraf mühitə mənfi təsirləri azaltmaq və təbii ehtiyatları saxlamaq mümkün olub. Regionlarda sosial-iqtisadi infrastrukturun bərpası və inkişafı üzrə planların həyata keçirilməsi yerli icmaların daimi xidmətlərlə təmin olunmasıdır. Bu davamlı və etibarlı olan elektrik, qaz və su şəbəkələrinin yaradılması ilə əldə edilmişdir. Eyni şəkildə, səhiyyə və təhsil müəssisələri gələcək inkişafı üçün geniş miqyaslı dövlət maliyyələşdirilməsini aldılar (Əliyev, 2019).

Azərbaycan Respublikasında uğurla həyata keçirilmiş əvvəlki layihələr barədə düşünərkən ölkənin uzunmüddətli davamlılıq arzusu çox aydın görünür. Azərbaycanın şəhəratrafi rayonlarında inşa edilmiş 28 elektrik stansiyası, yaşayış məntəqələrinin elektrik təchizatının keyfiyyətinin və dayanıqlılığının təmin edilməsi məqsədilə 45 000 km elektrik kabellərinin quraşdırılması və təmiri misal ola bilər. Ölkənin enerji infrastrukturunun yaxşılaşdırılması üçün də analoji səylər göstərilmişdir. Son 15 il ərzində 56 000 km qaz kəməri tikilmiş və ya kifayət qədər yenidən qurulmamışdır (Hüseynov, 2018). Beləliklə, şəhəratrafi rayonlarda yaşayan əhəlinin 94% - i hazırda kifayət qədər təbii qaz ilə təmin edilir. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, şəhəratrafi rayonlarda kiçik, orta və iri yaşayış məntəqələrinin

qazlaşdırılması enerjinin əldə edilməsi üçün oduncağın istifadəsinə mane olur ki, bu da ayrı-ayrı regionlarda səmərəli meşəbərpa ilə nəticələnir. Bu dövrdə tərəqqinin daha bir istiqaməti ölkənin su şəbəkəsində aparılan işlər olmuşdur. Azərbaycan yeni su anbarlarının, eləcə də yeni kanalizasiya və su xətlərinin tikintisi yolu ilə yerli icmaların su təchizatına təminat verməyə çalışır. Su resurslarına çıxış 224 su anbarının, 6000 km kanalizasiya kanalının və 11 000 km su kanallarının tikintisi hesabına xüsusi olaraq genişləndirilmişdir. Bundan başqa, təhlükəsiz içməli su tədarüku 9% - dən 44% - ə qədər artıb (Əliyev, 2018). Kənd rayonlarında irriqasiyanın yaxşılaşdırılmasına və torpaq və su ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə edilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu diqqət 4000 km irriqasiya kanallarının tikintisi və bərpasına gətirib çıxardı (Əhmədov və Xəlilov, 2019).

2019-2023-cü illəri əhatə edən Dövlət Proqramının əsas məqsədi Azərbaycanın ətraf mühitinin müsbət transformasiyasıdır ki, onun regionları həm dayanıqlıqdan, həm də inkişafın təmin etdiyi sabitlikdən faydalana bilsin. Bu yeni dövlət proqramının digər vacib məqsədi davamlı inkişaf məqsədlərinə, səmərəli sosial təminat sistemlərinə, təbii resursların səmərəli bölüşdürülməsinə, eləcə də yerli ekosistemlərin və ətraf mühitin qorunmasına əsaslanan davamlı iqtisadiyyatın qurulmasıdır. Yeni proqramın gələcək məqsədləri aşağıdakılardır (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2019):

1. İnnovasiyalarla və investisiyalarla bağlı fəaliyyətin davam etdirilməsi.
2. Qabaqcıl texnologiyaların və texniki avadanlıqların tətbiqi.
3. Daha rəqabətqabiliyyətli və səmərəli iqtisadiyyat istiqamətində şaxələndirmə və artım.
4. Həyati qidaların özünü təmin edən ekoloji təmiz istehsal siyasəti.
5. Regionlarda məşğulluq imkanlarının və işəgötürənlərin ümumi sayının artırılması.

6. Yoxsulluğun azaldılması, həyat səviyyəsinin artırılması və icmaların rifahının gücləndirilməsi.

7. Təhsil və səhiyyə kimi keyfiyyətli sosial xidmətlərin əlçatanlığının artırılması.

8. Alternativ enerji mənbələrinin təmin edilməsi.

9. Şəhəratrafi ərazilərin nəqliyyat və yol infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi.

10. İdarəetmə strategiyasının hazırlanması və su resurslarına təkliflər.

11. Maliyyə institutlarında qanunvericiliyin və digər sistemlərin emalı.

12. Regionlarda özəl və dövlət yardımının rolunun bərpası və sürətləndirilməsi.

13. Mövcud infrastrukturun genişləndirilməsi üçün müasir texnologiyalardan istifadə.

14. Elmi-tədqiqat və innovasiya səviyyəsinin yüksəldilməsi.

15. Tədqiqat və innovasiyalara əsaslanan fəaliyyətə dövlət və özəl dəstəyin alınması.

16. Ciddi və effektiv sığorta sistemlərinin hazırlanması.

17. Təbii resurslardan və mənbələrdən səmərəli şəkildə istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi və təhlükəsizliyi.

Yuxarıda göstərilən məqsədlərin uğurla həyata keçirilməsi maliyyə dəstəyi tələb edir. Dövlət Proqramı olaraq büdcədən kənar fondlara əlavə olaraq, habelə xarici və daxili investisiyalar hesabına (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2019) Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilməlidir.

Azərbaycan davamlı iqtisadi, sosial və ekoloji inkişaf sahəsində artıq mövcud olan beynəlxalq təcrübədən mühüm nəzəri və metodoloji yanaşmalardan istifadə edərək öz milli strategiyasını inkişaf etdirir (Hüseynov, 2019). Hər bir ölkənin unikal xüsusiyyətlərə malik olmasına və inkişaf sahəsində tələbatlarına uyğun fərdi davamlı inkişaf strategiyalarını həyata keçirməsinə baxmayaraq, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində ən effektiv hərəkətlərə qarşı qarşılıqlı etika və beynəlxalq münasibəti bölüşmək çox faydalıdır. Xüsusi narahatlıq doğuran məsələlərə faydalı qazıntıların,

torpağın, suyun və meşələrin tükənməsinə gətirib çıxaran təbii resurslara antropogen təsir daxildir. Digər problemlər ekoloji cəhətdən zərərli sənaye istehsalının genişləndirilməsi və nəzarətsiz torpaqdan istifadə və istismarın genişlənməsini əhatə edir. Dünya praktikasının milli inkişafa yönəlmiş proqramlara daxil edilməsi məqsədilə fikir və təcrübə mübadiləsi beynəlxalq əməkdaşlığın və strateji siyasətin işlənilib hazırlanması üçün müasir paradigmaya çevrilmişdir. Əvvəlki standartlardan fərqli olaraq, beynəlxalq səviyyədə bu yeni əməkdaşlıq üslubu qonşu ölkələrin siyasətini və biliklərini birləşdirərək, həm iqtisadi rəqabət qabiliyyətliliyin artırılması üçün mövcud yanaşmaları, həm də yaşıl hərəkətin inkişaf edən ideallarına uyğun olaraq sabitliyi inkişaf etdirməklə problemləri daha səmərəli şəkildə həll edir.

Beynəlxalq əməkdaşlıq və regional inteqrasiya Azərbaycan tərəfindən onun əvvəlki yerli və regional inkişaf proqramlarında qoyulmuşdur. Bu proqramlar regionun iqtisadi və sosial infrastrukturunun beynəlxalq standartlara uyğun inkişafına dair əhəmiyyətli layihələri stimullaşdırmışdır. İcmaların ümumi rifah halını yüksəltməyə çalışan Bakı yerli hakimiyyət orqanlarının fəal iştirakına icazə verib. Bu, kənd icmalarının və özünüidarə orqanlarının regional inkişaf proqramlarının planlaşdırılmasına və həyata keçirilməsinə cəlb edilməsini nəzərdə tutur. Azərbaycanın davamlı inkişafının növbəti mərhələsinə ölkənin 2019-2023-cü illər əhatə edən regional inkişaf proqramlarının hazırlanması prosesi boyunca beynəlxalq prinsiplər əhəmiyyətli dərəcədə təkan vermişdir. Ötən illərin inkişaf proqramlarından fərqli olaraq, yeni proqram BMT-nin Davamlı inkişaf prinsiplərini (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2019) əhatə edir. Bu prinsiplər beynəlxalq səviyyədə "Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilə kimi davamlı inkişaf gündəliyi" kimi tanınır və Azərbaycanın beynəlxalq tərəfdaşları ilə bağlanmış əməkdaşlıq sazişləri üçün əsasdır (BMT, 2018). İnnovasiya həlləri sahəsində dünyanın aparıcı və regional nəzəri yanaşmaları və praktiki metodları ölkənin 2019-2023-cü illər üçün Milli proqramının həyati əhəmiyyətinə çevrilmişdir. Bu biliklərin proqrama birləşdirilməsi

Azərbaycanın şəhər və kənd rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının səmərəli və effektiv idarə olunmasına kömək edəcəkdir.

Bu gün dünyada fəlakət riskinin azaldılması (CRP) hər hansı bir effektiv davamlı inkişaf strategiyasının fundamental hissəsidir (Kelman, 2015). Qlobal məlumatlılığa və təbii fəlakətlərin artan risklərinin başa düşülməsinə və fəlakət riskinin azaldılması işinə beynəlxalq öhdəliyə baxmayaraq, bir çox ölkələr inkişaf planlaşdırılması və idarə edilməsi zamanı qlobal risklərə məruz qalmalarının tam ciddiliyini hələ də nəzərə almayıblar. Təbii fəlakətlər və fəlakətlər tez-tez daha ciddi gözlənilən təhlükənin bir hissəsi kimi deyil, tək hallarda hesab olunur. Adətən, təbii fəlakətlərdən sonra maliyyə yardımının və kütləvi informasiya vasitələrinin diqqətinin əsas hissəsi maddi zərərin aradan qaldırılmasına və fəlakətlərin humanitar nəticələrinin, aradan qaldırılmasına yönəlib.

Yaranan risklərin tanınması və gözlənilən çağırışlar haqqında informasiyanın yayılması davamlı inkişafa və sabitliyə səmərəli yanaşmanın həyata keçirilməsi üçün önəmli əhəmiyyət kəsb edir. Bu sürətlə inkişaf edən dünyada potensial təhlükələrə qarşı uzunmüddətli dayanıqlılıq yaratmaq üçün ölkələr müvafiq inkişaf proqramları və strateji modelləri qəbul etməlidirlər (Albrito, 2018). Xüsusilə, BMT-nin iki əsas sənədinin, yəni fəlakət təhlükəsinin azaldılması üzrə Sendai Çərçivə Proqramının və Davamlı İnkişaf Məqsədlərinin (UNDRR, 2015) həyata keçirilməsində ölkələrin irəliləyişə nail olması son dərəcə vacibdir. Hər iki sənəd ədalətli, davamlı və davamlı tərəqqiyə nail olmaq üçün xüsusi olaraq hazırlanmışdır. Azərbaycan Dövlət Proqramında 2019-2023-cü illər əhatə edən Dayanıqlı İnkişaf və təbii fəlakət riskləri arasında üç əsas qarşılıqlı əlaqələrə baxılır. Bunlar

- 1) CTB strategiyalarının qərar qəbul edilməsi və siyasətin işlənilib hazırlanması proseslərinə inteqrasiyası;
- 2) Hər bir gələcək Dövlət Proqramının və layihənin MKİ və Sendai Çərçivə Proqramının məqsədləri ilə razılaşdırılması;

3) Rəhbər orqanların və dövlət institutlarının strateji fəaliyyət planına integrasiyası.

Vurğulandı ki, Azərbaycan Respublikasının 2019-2023-cü illər əhatə edən Dövlət Proqramı qəbul etməsi, güman ki, növbəti 5 il ərzində millətin sosial-iqtisadi inkişafına daha da təkan verəcəkdir. Buna baxmayaraq, ekoloji, iqtisadi və sosial risklərin və onların potensial nəticələrinin uğurla azaldılması fəlakət risklərinin düzgün idarə olunmasını və fəlakət risklərinin davamlı idarə olunmasını tələb edir. Bu strategiya AİB-in Dövlət Proqramına integrasiyası ilə birləşdirilərək, ölkənin davamlı inkişafının dəstəklənməsinə əlavə olaraq, Azərbaycanın iqlim dəyişikliyinə mümkün mənfi nəticələrinə hazırlanmasına kömək edəcəkdir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Proqramında üç mərkəzi sənədə istinad edilməlidir: DİM, Sendai Çərçivə Proqramı və Paris Sazişi (Kinley, 2017). Potensial təbii fəlakətlərə gəldikdə, Azərbaycan dəniz, çay və dağlarla əhatə olunmuşdur. Ölkə hər il çoxsaylı fəlakətlərə, o cümlədən daşqınlar və sürüşmələrə məruz qalır. Son iki onillikdə bir neçə yüksək maqnitudalı zəlzələ qeydə alınıb. Bundan başqa, Azərbaycan indi, yəqin ki, iqtisadiyyatın intensiv sənayeləşməsi səbəbindən texnogen qəzalar və Sənaye qəzaları ilə üzləşəcək. Buna görə də risklərin azaldılması və təbii fəlakətlərə hazırlığın təmin edilməsi sahəsində dövlətin potensialının dəstəklənməsi məqsədilə Sendai Çərçivə Proqramının 2030-cu ilə qədər olan 2019-2023-cü illər üçün öz dövlət proqramına fəal şəkildə daxil edilməsinin davam etdirilməsi Azərbaycan üçün son dərəcə vacibdir. Beləliklə, 2004-cü ildən bəri həyata keçirilən əvvəlki dövlət proqramlarından fərqli olaraq, 2019-2023-cü illər üçün proqramlar mümkün ola biləcəkləri aşkarlanmanın və qiymətləndirmənin metodiki üslubunun təmin edilməsinə yönəldilməlidir.

"2019-2023-cü illəri üçün regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" növbəti dövr üçün sosial-iqtisadi istiqamətlər üzrə tərəqqinin davam etdirilməsində Azərbaycanın çoxdan gözlənilən Milli strategiyasıdır. Xüsusilə davamlı ekoloji

sistemlərə, təbii ehtiyatların qorunub saxlanılmasına, nəqliyyat və enerji obyektlərinin inkişafına yönəlmiş layihələr ölkənin uzunmüddətli davamlı inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. NRB-nin integrasiyası 2030-cu ilə qədər olan dövrdə davamlı inkişaf sahəsində gündəliyin məqsədləri ilə yanaşı, bütün dövlət institutlarına bu fəaliyyətin fəallaşmasına və gələcək planlaşdırılan layihələrin davamlılığının möhkəmlənməsinə kömək edəcək. İqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma və təbii fəlakət riskinin azaldılmasına yönəlmiş strategiyaların integrasiyası 2019-2023-cü illər üçün Dövlət Proqramının uğurla həyata keçirilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Tədqiqatlar nəticəsində əldə olunan tövsiyələrə uyğun olaraq, iqlim dəyişikliyinə nəticələrinə adaptasiya və müvafiq strategiyanı qəbul etmək Azərbaycanın yeni və daha da çiçəklənən davamlı və inkişaf dövrünə qədəm qoymasına kömək edəcəkdir. Risklərin idarə edilməsi və vətəndaş müdafiəsinin gücləndirilməsi üzrə kompleks Protokolun həyata keçirilməsi Azərbaycanın gələcək sosial-iqtisadi inkişafı zamanı ekoloji təhlükəsizliyin səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edəcəkdir. Dövlət Proqramının icrası kontekstində kənd və regional rayonlar xüsusilə davamlı inkişaf gündəliyi çərçivəsində diqqət mərkəzində ola bilərlər. Bundan başqa, Azərbaycanın, eləcə də Cənubi Qafqazın daha geniş regionunun sosial-iqtisadi inkişafı ölkənin mövcud potensialdan daha səmərəli şəkildə istifadə edilməsi hesabına daha da sürətləndiriləcək. Bu sürətləndirmə beynəlxalq təcrübənin Dövlət Proqramına qəbul edilməsi və integrasiyası ilə baş verəcək. Beləliklə, "2019-2023-cü illər üçün regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" nı uğurla gerçəkləşdirilməsi Azərbaycanın davamlı inkişafının uzunmüddətli perspektivdə davam etdirilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Bu uğur yəqin ki, Azərbaycan Respublikasının davamlı sosial-iqtisadi inkişafının dinamik strategiyaları ilə bağlı digər müsbət nəticələri də əhatə edəcəkdir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA İNFORMASIYA TƏMİNATININ ROLU

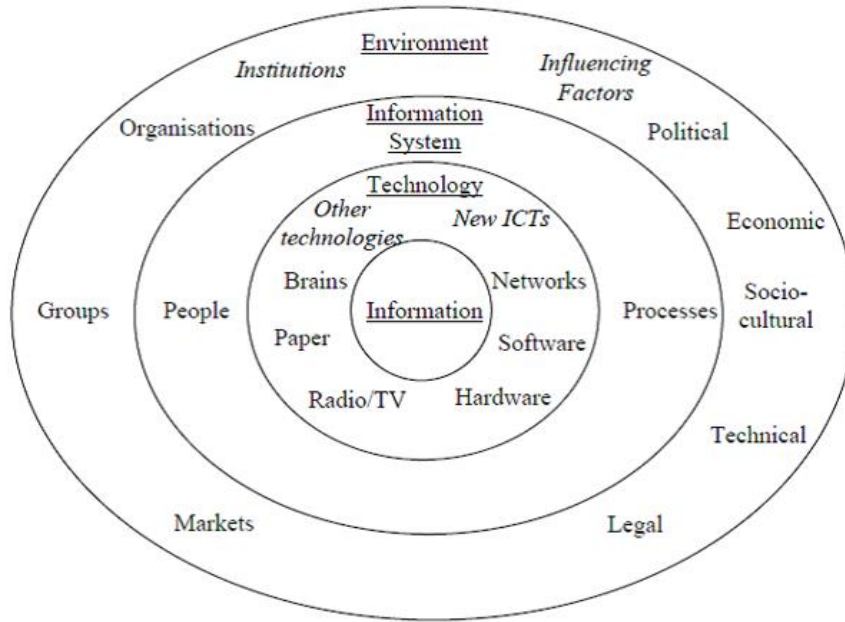
3.1 Azərbaycanla “Elektron hökumət” layihəsi və elektorn xidmətlərin qiymətləndirilməsi

İKT-nin fəaliyyətin bir çox sahələrində inkişafı dünyada yeni bir inkişaf mərhələsi olan informasiya mühitinin inkişafı dövrünə çatmışdır. Bu mühitin əsas hissələrindən biridə elektron dövlətin yaranmasıdır. Electron dövlətin yaranmasında əsasə mərhələ internet və informasiya kommunikasiya texnologiyalarında istifadə etməklə dövlət idarələrində xidmətlərin səviyəsini yüksəltmək və məkan və zamandan asılı olmadan hökumət informasiya resurslarına əlçatanlığı təmin etməkdir.

Dünya Bankı Elektron hökumət anlayışına aşağıdakı kimi açıqlamışdır:

“Vətəndaşlarla, bizneslə və hökumətin digər qanadları ilə münasibətləri dəyişməyə qadir olan, dövlət orqanları tərəfindən informasiya texnologiyalarının (genişzolaqlı şəbəkələr, İnternet və mobil kompüterlər kimi) istifadəsi. Bu texnologiyalar ən müxtəlif məqsədlərə xidmət edə bilər: vətəndaşlara dövlət xidmətlərinin göstərilməsinin yaxşılaşdırılması, biznes və sənaye ilə əməkdaşlığın yaxşılaşdırılması, vətəndaşların informasiya əldə etmək və ya dövlətin daha səmərəli idarə edilməsi yolu ilə hüquq və imkanlarının genişləndirilməsi. Bunun nəticəsi korrupsiyanın azaldılması, şəffaflığın artırılması, rahatlığın artırılması, gəlirlərin artması və/və ya xərclərin azalması ola bilər.”

Elektron hökumət əsasən özündə 3 əsas xassəni cəmləşdirir. Bunları aşağıdakı şəkildə aydın formada görə bilərik.



Dünya Bankının tədqiqat nəticələrinə görə, elektron idarəetmə aşağıdakı üstünlüklərə malikdir:

- Bu, vətəndaşlar və biznes üçün məlumatların toplanması prosesini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırır.
- İnsanlara hər hansı bir hökumət şöbəsi haqqında məlumat toplamaq və qərar qəbulətmə prosesində iştirak etmək imkanı verir.
- Elektron idarəetmə, Bütün nəzarət səviyyələrində vətəndaşların daha geniş iştirakını təmin edən demokratiya toxumasının özünü gücləndirir
- Elektron idarəetmə xidmətlərin avtomatlaşdırılmasına gətirib çıxarır, bütün vətəndaşlar üçün ictimai rifahın hər bir işi barədə məlumatların asan əldə olunmasını təmin edir, korrupsiyanı aradan qaldırır.
- Bu, hökumətlərin fəaliyyət göstərməsində daha böyük şəffaflığı təmin edərək, korrupsiyanı aradan qaldıraraq, hökumətlərin fəaliyyət göstərməsini inqilablaşdırır.
- Hökumətin hər bir fəaliyyəti haqqında məlumat asanlıqla əldə edildiyi üçün, hər bir hökumət qurumunun məsuliyyətini daşıyacaq, çünki onlar hər bir hərəkətin diqqətlə izləndiyini bilirlər.

- Elektron idarəetmə təcrübəsinin lazımi tətbiqi insanlara öz işlərini onlayn rejimdə yerinə yetirməyə imkan verir və bununla da özlərini müvafiq ofislərə səfərlərlə bağlı lazımsız qayğılardan azad edir.
- Elektron idarəetmə praktikasının uğurlu tətbiqi vətəndaşlara daha yaxşı xidmət göstərilməsini, biznes və sənaye ilə qarşılıqlı fəaliyyətin yaxşılaşdırılmasını, vətəndaşların informasiya əldə etmək vasitəsi ilə Hüquq və imkanlarının genişləndirilməsini, idarəetmənin yaxşılaşdırılmasını, rahatlığın artırılmasını, gəlirlərin artmasını, xərclərin azaldılmasını və s. təmin edir.
- Bundan başqa, elektron idarəetmənin tətbiqi hökumətləri Vətəndaşlara yaxınlaşdırır. O dərəcədə ki, bu gün hökumət müəssisəsi ilə əlaqə yaratmaq olduqca rahatdır.
- Elektron idarəetmə təcrübəsi biznesə bir kliklə onun üçün vacib olan informasiyaya çıxış əldə etməyə kömək edir.

Qiymətləndirmə mexanizmlərinin və effektiv dövlət idarəçiliyinin inkişafı Effektiv Elektron hökumət xidmətlərinin göstərilməsi üçün həlledici əhəmiyyətə malikdir. Məqalədə elektron xidmətlərin qiymətləndirilməsi prosesi sahəsində beynəlxalq təcrübə araşdırılır. Dövlət orqanlarında elektron xidmətlərin təşkili və təqdim edilməsi, həmçinin informasiya sistemlərinin təşkili və fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi Azərbaycanda "ASAN xidmət" sistemi tərəfindən həyata keçirilir. Elektron xidmətlərin təşkili və fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üç müəyyən meyar nəzərə alınmaqla həyata keçirilir: rəqəmsallaşdırma səviyyəsi və aktuallıq, informasiya açıqlığı və əlçatanlıq səviyyəsi, həmçinin istifadənin rahatlığı səviyyəsi. Elektron xidmətlərin qiymətləndirilməsi prosesi göstərilən xidmətlərin səviyyəsini artırmağa və əlaqə mexanizmlərini inkişaf etdirməyə imkan verir; hazırda Vətəndaşlara yönəlmiş xidmətlərin inkişafına böyük diqqət yetirilir.

Dövlət idarəçiliyinin transformasiyası, vətəndaşa yönələn elektron hökumətin qurulması, elektron xidmətlərin göstərilməsi, eləcə də əksər inkişaf etmiş

və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə İKT-nin tətbiqi ilə effektiv İnzibati mexanizmlərin işlənilib hazırlanması sahəsində əldə olunan nailiyyətlər yüksək qiymətləndirilir. Müasir iqtisadiyyat məhsullardan xidmətlərə keçid və informasiya iqtisadiyyatının və elektron sistemlərin sürətli inkişafı kimi elektron xidmətlər konsepsiyasına əsaslanan iki tendensiya ilə xarakterizə olunur (Ostasius və Petravic 2010).

Elektron xidmətlər konsepsiyası İKT-nin tətbiqi ilə hər hansı bir vaxt və şəffaflıq itkisi olmadan təşkil edilən elektron formatda müxtəlif sahələrdə xidmətlərin təşkilinə aiddir. İstifadəçilərin xidmətlərə olan artan tələbatı istifadəçilərin ehtiyaclarına daha səmərəli cavab vermək məqsədilə elektron xidmətlərin inkişafını stimullaşdırır. Elektron xidmətlər daha geniş istifadəçi auditoriyası üçün sadə və asan əlçatan olmalıdır; başqa sözlə, elektron xidmətlər mümkün qədər sadə və əhatəli olmalıdır. Bu baxımdan elektron xidmətlərin qiymətləndirilməsi ən vacib məsələlərdən biridir. Təcrübəyə görə, bir qayda olaraq, bu sistemlərə ümumi xarakterik problemlər daxildir və bu baxımdan elektron xidmətlər sahəsinə xas olan layihələrin işlənilib hazırlanması heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Demək olar ki, bütün maraqlı tərəflərin ortaq qərarlar tapması üçün razılığa gəlmək və əməkdaşlıq etmək daha məqsədəuyğundur. Bununla əlaqədar olaraq, elektron xidmətlərin ümumi modelinin əməkdaşlıq və tətbiqi tərəflərin xidmətləri göstərən səlahiyyətləri nəzərə alınmaqla daha səmərəli həllər tapmağa imkan verir (Lindgren and Jansson 2013).

İKT-nin sürətli inkişafının son dövrlərində Elektron Hökumət platformalarının inkişafı və dünyanın müxtəlif yerlərində müxtəlif elektron xidmətlərin təşkili istiqamətində məqsədyönlü təşəbbüslər həyata keçirilir. Azərbaycanda artıq Elektron hökumət layihəsi qəbul edilib, 2003-cü ildə başlanan "elektron Azərbaycan" (E-Azerbaijan 2003-2012) proqramı çərçivəsində Milli Strategiya hazırlanıb və həyata keçirilir. Layihənin əsas məqsədi daim inkişaf edən İKT-dən istifadə etməklə hökumətdə və digər dövlət müəssisələrində "bir pəncərə"

prinsipi əsasında vətəndaşlar üçün keyfiyyət, vaxtında, şəffaflıq, səmərəlilik, xidmətlərin əlçatanlığının təmin edilməsi idi.

Hazırda Elektron Xidmətlər yeni texnologiyaların, innovasiyaların, standartların tətbiqi və ən yaxşı təcrübələrin öyrənilməsi ilə inkişaf edir. Elektron xidmətlərin qiymətləndirilməsi elektron xidmətlərin daha keyfiyyətli və səmərəli inkişafına kömək etmək və elektron hökumət platformasının səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə həyata keçirilmişdir. Yeni elektron xidmətlərin sayının sürətlə artması onların qiymətləndirilməsinə və çoxsəviyyəli ölçmələrə səbəb olur. Elektron xidmətlərin qiymətləndirilməsi modelləri elektron xidmətlərin və onların sistemlərinin müxtəlif üsul və ölçülərlə ölçülməsinə imkan verir. Bu məqalədə elektron xidmətlərin qiymətləndirilməsi üzrə beynəlxalq təcrübə və Azərbaycanın təcrübəsi araşdırılır.

Elektron hökumətlə bağlı təşəbbüslərin həyata keçirilməsində əldə olunan nailiyyətlər elektron hökuməti dünya fenomeninə çevirmişdir. Hökumətlər elektron hökumətin inkişaf siyasətini həyata keçirmək üçün müxtəlif strategiyaları və dövlət proqramlarını qəbul edirlər. Bütün bu səylərə baxmayaraq, İKT-nin və yeni xidmətlərin inkişafı, Vətəndaşlara yönəlmiş xidmətlərin göstərilməsinə qoyulan tələblər və s. yerli və regional səviyyələrdə çətinliklər və problemlərlə müşayiət olunur. Bu tələblərin bəziləri vaxt keçdikcə dəyişən elektron xidmətlərə təqdim olunur və bu, elektron hökumətin strategiyalarının və modellərinin inkişafını tələb edir.

Elektron Hökumət modellərinin inkişafını şərti olaraq 3 mərhələyə bölmək olar: 1 hökumət modelindən başlayaraq. Dünyada 0, 1995 ildə 2.0 modeli 2005-2010-cu illərdə və Gov tətbiqi. Model 3.0 2015-ci ildən sonra (e-Vyana anlayışı. 2008; Meyer al. 2012; hökumət 3.0. 2016). Hal-hazırda, Gov 2.0 platforması daha çox vətəndaş yönümlü elektron dövlət xidmətlərini təmin etmək üçün istifadə olunur. Müxtəlif ölkələrdə Veb 2.0 texnologiyaları dövlət və mülki xidmətlərin tətbiqi və

təmin edilməsi üçün istifadə olunur. Gov 3.0 modeli ilə əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, hər bir vətəndaşın istək və ehtiyaclarına uyğun olaraq xidmətlərin fərdiləşdirilməsini təşviq edən bir konsepsiya kimi təklif olunur; başqa sözlə, bu, intellektual xidmətlərin təmin edilməsi üçün veb-semantik hökumət stimuludur. Elektron Hökumət modelləri bir-birindən onların inkişaf mərhələlərinin (e-gov) müxtəlif xarakteristikalarına uyğun olaraq fərqlənir.concepts. 2008; Government 3.0.2016).

Aparıcı ölkələrdən biri olan – Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) tərəfindən hazırlanmış dövlət idarəçiliyinin inkişaf indeksinə uyğun olaraq Cənubi Koreya 2020-ci ildə Elektron Hökumət strategiyasını qəbul etmiş və qabaqcıl texnologiyaların (e – Government Survey 2014; 2016;Government 3.0) tətbiqi ilə vətəndaşlara istiqamətlənmiş elektron dövlət xidmətlərinin göstərilməsinə yönəldilmişdir. 2016). Cənubi Koreyanın təcrübəsinə əsasən, Gov 3.0 konsepsiyası insanların həyatını daha rahat etmək, Açıq Hökumət Məlumatları ilə yeni iş yerləri yaratmaq və dövlət strukturları arasında əməkdaşlıq və kommunikasiyaya kömək etmək məqsədi ilə vətəndaşlara yönələn dövlət xidmətidir. Hökumətin xidmətə daha çox diqqət yetirdiyini, Səlahiyyətli və şəffaf olmasını təmin edərək, 3.0 hökuməti vətəndaşların məmnuniyyətini artırmaq məqsədi daşıyır (Government 3.0. 2016).

Azərbaycanda elektron xidmətlərin inkişafı istiqamətində məqsədyönlü işlər aparılır. Hər bir elektron xidmətin həyata keçirilməsinə xüsusi tələblər qoyulur. Elektron xidmətlərin əsasını informasiya təşkil edir. Dövlət idarələrində göstərilən electron xidmətlərin əsasını isə elektron sənədlər təşkil edir.

3.2 Azərbaycan Respublikasının Dövlət İdarəçiliyində İKT-nin rolu

Informasiya və eləcədə kommunikasiya texnologiyaları sahəsi neft və qaz sənayesi sahəsindən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatının gəlirliliyinə görə ikinci sektorudur. O, həmçinin neft-qaz sənayesindən sonra birbaşa xarici investisiyaların

ikinci ən böyük alıcısıdır. Şəbəkə hazırlığı indeksinə görə Azərbaycan MDB-də bütün səviyyələrdə qoşulmaya görə heç də sonuncu yerlərdə deyil. Hökumət İKT-nin davamlı inkişafını tam dəstəkləyir ki, bu da bu sahənin ölkənin gələcəyi üçün vacib olduğunu göstərir.

Hazırda ölkənin ÜDM-də İKT-nin payı 9% təşkil edir. Proqnozlara görə, gələcək üçün bu göstərici daha da işıqlı görünür. Beləki 12%-ə qədər artım gözlənilir ki, bu orta hesabla iqtisadiyyatda 18-20%-ə qədər artım olacaq ki, və bu da Milli iqtisadiyyat üçün 9milyard dollardan 10 milyard dollara. 2010-cu ildən bu layihəyə 2 milyard dollardan artıq vəsait qoyulmuşdur və hər il gəlir təxminən 30-35% artır.

Restrukturizasiya Azərbaycanın İKT sektoru üçün bir neçə il ərzində enerji sərf etmişdir. İKT-nin rəsmi ili bu sektorun 2013-cü il ərzində inkişaf etməsinin təməlini qoymuşdur. İKT ili ölkədə və xaricdə sənayenin nüfuzunu artırdı və hökumətə həyati investisiya və modernləşdirmə proqramlarının həyata keçirilməsi üçün bir platforma verdi. Beləliklə, 2014-cü ildə iki əsas hadisə baş vermişdir.

Bunlardan birincisi 2014 - cü ildən 2020-ci ilə qədər fəaliyyət göstərən və 2003-12 milli İKT strategiyasının davamçısı olan İnformasiya Cəmiyyətinin İnkişafı üzrə Milli strategiyadır və bu strategiya çərçivəsində sektorun dərin islahatları həyata keçirilmişdir. İnformasiya Cəmiyyətinin İnkişafı üzrə Milli strategiya həmçinin İKT sektorunun 2020-ci ilə qədər Azərbaycanın hərtərəfli baxışına töhfəsidir və bundan sonra ölkə bütün iqtisadiyyat üzrə məqsədli göstəricilərə nail olmuşdur.

İnformasiya Cəmiyyətinin İnkişafı üzrə Milli strategiya iki ayrı hissəyə bölünür. Birinci mərhələ 2014-cü ildən 2017-ci ilə qədər davam edir və informasiya cəmiyyətinin qurulmasına və cəmiyyətin bütün səviyyələrində İKT-nin effektiv tətbiqinə həsr olunub.

**1.2 Income from information and communication services (at real prices),
thousand manats**

2012	2013	2014	2015	2016	
1 439 714	1 528 062	1 623 550	1 641 222	1 603 229	Total
1 283 358	1 341 800	1 389 262	1 379 407	1 315 882	communication services
610	611	544	617	830	telegraph communication
231 194	195 769	152 478	115 359	91 871	long-distance and international telephone
160 403	129 836	110 135	68 201	53 142	international calls
54 890	56 823	62 015	67 341	68 685	urban and rural telephone
47 814	49 455	52 936	58 515	59 524	urban telephone
7 076	7 368	9 079	8 826	9 161	rural telephone
872 828	908 262	915 249	873 396	825 149	mobile telephone
250	7 788	8 939	15 369	35 809	sputnic communication
29	43	104	161	204	IP TV services
86 326	98 431	110 884	122 018	119 309	internet services
11 687	17 018	18 308	15 602	18 322	DATA services
25 544	57 055	120 741	169 544	155 703	other services
156 356	186 262	234 288	261 815	287 347	services on information
18 448	21 696	29 164	25 900	26 954	activities on publishing
44 621	56 041	60 497	57 319	38 949	programming, broadcast of radio and TV programs
35 275	47 722	69 497	91 345	111 881	development of software and advices in this field
58 012	60 803	75 130	87 251	109 563	other services

Bu prosesdə mərkəzi yeri Elektron Hökumət tutur və bütün əsas dövlət xidmətlərinin tam onlayn rejimdə fəaliyyət göstərməsinə çalışır. İnformasiya Cəmiyyətinin İnkişafı üzrə Milli strategiya ciddi bir öhdəlikdir və hökumət 2020-ci ilədək bu sektora milyardlarla dollar sərmayə qoymuşdur. 2014-15-ci illərdə Dövlət

Fondu proqram təminatı, əlavələr, AR-GE, yüksək texnologiyalar, həmçinin Aeronaviqasiya və elektron ödənişlər sahələrində 53 startap layihələrinə grant ayıtlmışdır.

İkinci təşəbbüs İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondudur. Fondun məqsədləri aşağıdakılardır;

- İKT sahəsində sahibkarlara maliyyə və texniki yardımın göstərilməsi
- yerli və xarici investisiyaların İKT sektoruna cəlb edilməsi
- ölkə iqtisadiyyatına yeni texnologiyaların inteqrasiyası
- layihələrdə tərəfdaşlığa yardım
- yerli və eləcə də xarici ekspertlərin cəlb edilməsi ilə layihələrin texniki-iqtisadi və digər araşdırmalarının həyata keçirilməsi
- İKT sahəsində çalışan kiçik və orta müəssisələrə asanlıqla əlçatan, aşağı faizli kreditlərin verilməsi, əhaliyə (həm də korporativ) fiziki grantların konkret layihələrə təqdim edilməsi.

İnformasiya Texnologiyaları insanların reallığı necə qəbul etdiyini dəyişdirdi və bu, bəzi konsepsiyalarda və qavrayışlarda olduqca qarışıqlığa səbəb oldu. Müasir texnologiyalar bizim baxışlarımızı bir çox anlayışlara dəyişib. Bu da bir zamanlar cəmiyyətin müqəddəs və sütunları sayılan bir çox ənənə və adətlərlə münasibətlərimizi dəyişdi. Müasir kommunikasiya vasitələrinin dünyanı ünsiyyəti asanlaşdıran kiçik bir kəndə çevirməsinə baxmayaraq, bu, ailə daxilində bir növ özgəninkiləşdirmə və fikir ayrılığı yaratdı. Bir ailənin üzvləri arasında ünsiyyət praktiki olaraq mövcud deyil, insanlar arasında daha pis ünsiyyət ümumiyyətlə virtual oldu. Biz insan münasibətlərinin itməsini qeyd edirik.

Azərbaycanda İKT sahəsində görülən ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsində bölgələrimizin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm yüksəlişə nail olunmuşdur. Beynəlxalq idarələrin hesablamalarının yekun nəticələrində,

dövlətimizin qitisadi vəziyyəti cari dövr ərzində dünya dövlətləri arasında 40-cı yerə qədər çatmışdır.

Prezident İlham Əliyevin 800 N-li Fərmanı əsasında 2012-ci il tarixində təsdiq olunan “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” adlı İnkişaf Konsepsiyası ölkəmizin inkişafının yüksək formada təmin olunması üçün biliklər və qabiliyətlərə əsaslanan rəqibətə davamlı olan iqtisadiyyat qurulmasının önəmliliyini göstərmişdir.

Ölkəmizdə informasiya cəmiyyətinin yaranmasında dövlətin dəstəyiç İKT-nin, informasiya sistemlərinin sürətli inkişaf edilməsi, onun cəmiyyətimizin rifahına təsir göstərən vacib amilə çevrilməsi dövlətimizin gələcək inkişaf üçün planlaşdırdığı siyasi tədbirlərin əsas bir tərkib hissəsidir. İndiyə kimi İKT-sahəsində görülmüş inkişaf yönümlü tədbirlər nəticəsində ölkəmizdə ən yeni qaydalara cavab verən müasir texnologiyalar tətbiq olunub, internetin əl çatanlığı təmin olunmuş, internetə simli və simsiz çıxış imkanları sürətlənmişdir. Bunun nəticəsi olaraqda əhəlinin 75%-i genişzolaqlı internet istifadəsinə çevrilmişdir.

Ümumiyyətlə İKT sahəsində görülmüş tədbirlərin nəticəsinin hazırkı post pandemiya dövründə çox aydın şahidi olduq. Azərbaycan yaramış bu fürsətə major vəziyyətdə gördüyü tədbirlərlə bir çox sahədə indiyə kimi gördüyü inkişaf tədbirlərinin düzgün aparıldığını sübut etdi. Post pandemiya dövründə məcburi olan qapanmalar və karantin şəraiti səbəbilə bir çox dövlət orqanları tamamilə online rejimə keçdi. Və Azərbaycanın İKT sahəsində olan inkişafı nəticəsində bu keçid digər ölkələrlə müqayisədə daha oldu. Post pandemiya dövründə bir çox xidmətlərin elektorn formaya keçməsi səbəbilə bir çox ehtiyaclar ortaya çıxdı və qısa müddət ərzində dövlət əhəmiyyətli saytlar, yeni proqram təminatları yazılması nəticəsində bu ehtiyaclar ödənilirdi.

Eyni zamanda post pandemiya dövründə Prezidentin sərəncamına əsasən işsiz şəxslərin karantin müddəti ərzində 190 manat yardımın təmin olunması respublikamızın sosial-iqtisadi inkişafının bir nəticəsi idi.

Respublikamızda yüksək şəkildə informasiya mühitinin yaradılması, həyata keçirilmiş tədbirlər beynəlxalq səviyəli təşkilatların nümayəndələr tərəfindən də eyni zamanda yüksək səviyədə qiymətləndirili.

Prezident İlham Əliyevin 2013-cü ildəki Sərəncamı sayəsində “İnformasiya və Kommunikasiya texnologiyaları ili” kimi təyin olunması bir daha sübut etmişdir ki, İKT dövlətin xüsusi diqqətdə tutduğu bir sahədir. 2013-cü ilin ilk aylarında təsdiq olunmuş “Milli iqtisadiyyat, iqtisadiyyatın əsas sektorları üçün Strateji Yol Xəritəsinin başlıca fəaliyyət istiqamətləri” sərəncama əsasən İKT əsas sahələr yardım məqsədilə iqtisadiyyatın optimallaşmasını əhatə edir.

İKT sahəsində aşağıdakı vacib vəzifələr nəzərdə tutulur:

- İnformasiya mühiti sahəsinə keçidin təmini
- İKT-nin tətbiqi nəticəsində köhnə iqtisadiyyat sahəsindən biliklər iqtisadiyyatına keçməsi
- İnformasiya təhlükəsizliyi sahəsində fəaliyyət yolunun müəyyən edilməsi
- Əhalinin informasiya texnologiyalarından istifadəsi qabiliyyətinin yüksəldilməsi
- İxrac yönümlü və eyni zamanda rəqabətə davamlı olan İKT sektorunun yaradılması
- Elmi kadrların və eləcə də, ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması

Milli Strategiyanın əsas istiqamətləri aşağıda göstərilmişdir:

- Rabitə , informasiya sistemlərinin quruluşu və xidmətləri
- informasiya eləcə də yüksək texnologiyalar sahəsinin inkişafı
- Yüksək texnologiyaların sənayesinin inkişafı üzrə elmi-bilik səviyyəsinin artırılması
- Elektron hökumətin davamlı inkişafı
- İnformasiya sahəsində təhlükəsizliyin təmini

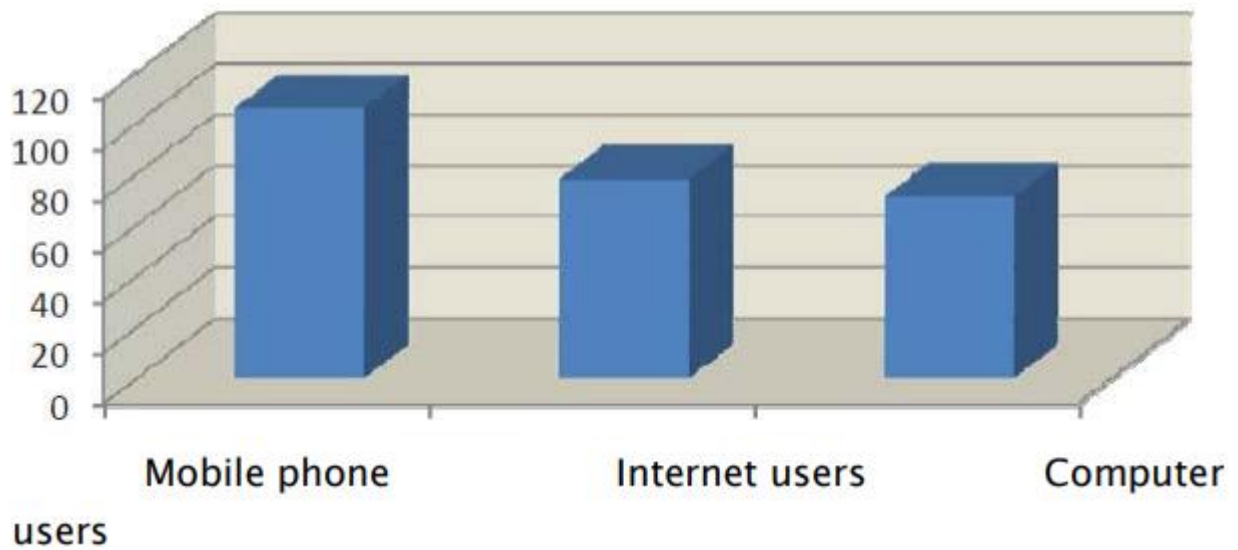
Aşağıdakı cədvəllərdə Azərbaycan vəqonşu ölkələrin göstəriciləri və dünya ölkələri sırasındakı mövqeyinə nəzər salaq. Aşağıdakı cədvəllərdə hər ölkə üzrə internet istifadəçiləri göstərilmişdir.

	Ümumi əhaliyə nisbəti	İnternet istifadəçiləri
Azərbaycan	79.9%	7.999 milyon
Rusiya	76.1%	109.5 milyon
İran	76%	62.70 milyon
Qazaxıstan	75.6%	14.06 milyon
Moldova	71.2%	2.879 milyon
Belarus	71.1%	6.725 milyon
Türkiyə	68.4%	56.00 milyon
Gürcüstan	68.1%	2.658 milyon
Özbəkistan	47.1%	15.45 milyon
Qırğızıstan	40.1%	2.493 milyon
Tacikistan	32.4%	3.013 milyon
Türkmənistan	17.7%	1.050 milyon

Mənbə: Dünya İqtisadi Forumu, Qlobal Rəqabətlik Hesabatı, 2019

İnternet Azərbaycanın Qafqaz regionunun İnformasiya-Kommunikasiya Mərkəzinə çevrilməsinin mərkəzi nöqtəsidir. Azərbaycanda nisbətən sabit stasionar telefon rabitəsi ilə müqayisədə internet irəli gedir. Sabit genişzolaqlı rabitə hazırda ev təsərrüfatlarının 69% - ə qoşulub, digərləri isə kommutasiya olunan modemlərdən və ya mobil birləşmələrdən asılıdır. Əhalinin 76% - dən bir qədər çoxu internetə şəxsi çıxışı var-demək olar ki, bu dünyada orta hesabla iki dəfə artıqdır. 2018-cü ildə

Azərbaycan genişzolaqlı rabitə istehlakının 85% - ə qədər artırılmasına yönəlmiş "fiber-Ev" strategiyasının reallaşdırılmasına başlayıb. Bu, Aztelekom-la tərəfdaşlıqda layihənin həyata keçirilməsi üçün 131 milyon dollar ayıran Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu (ARDNF) tərəfindən dəstəklənmişdir. Aşağıdakı şəkildə İKT-nin 2018-2019-cu illəri əhatə edən istifadəçi göstəriciləri qeyd olunmuşdur.



Beləliklə, respublikamızda İKT-a əlçatanlığını yüksək qiymətləndirə bilərik. Lakin buna baxmayaraq İKT-nin sürətli və davamlı inkişafı İKT-nin respublikamızda gələcəkdəki inkişafı və vəziyyəti üçün məqsədyönlü və ardıcıl tədbirlərin görülməsinə ehtiyac var. Bu fəaliyyət üzrə milli strategiya tədbirləri və Dövlət proqramlarının təşkili zamanı xüsusilə bölgələr üzrə daha vacib hədəflər qarşıya qoyulmalıdır.

XÜLASƏ

Dissertasiya işində inforamsiyanın ssosial və iqtisadi sahələr əvəzolunmaz rolunun olduğunu müşahidə edirik. Eyni zamanda informasiya kommunikasiya texnologiyalarının və kompyuter texnologiyalarının integrasiyasının nəticələri o qədər əhəmiyyətlidir ki, bəzi mütəxəssislər bu prosesii atom bombasındakı nüvə hissəciklərinin hərəkət prosesi ilə müqayisə edirlər. Sonda biz informasiya partlayışını müşahidə edirik.

İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarının bu və başqa sahələrə tətbiqinin vacibliyini nəticə müşahidə edirik. Eyni zamanda informasiya sistemlərinin Azərbaycan Respublikasının və eləcədə digər ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rolu olduğunu qəbul edə bilərik. Azərbaycan Respulikasının sosial-iqtisadi inkişafı hazırki dövrdə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə sıx əlaqədədir. Və bu nəticəyə gələbilərik ki, gələcəkdəki inkişaf planlarının gerşəkləcməsi üçün informasiya texnologiyaları və sosial-iqtisadi inkişaf hər zaman qarşılıqı əlaqədə olmalıdırlar.

SUMMARY

We observe that there is an irreplaceable role of all social and economic spheres in the work of dissertation. At the same time, the results of the integration of information and communication technologies and computer technologies are so important that some experts compare this process with the process of moving nuclear particles in an atomic bomb. At the end, we observe an explosion of information.

We observe the importance of the application of Information Communication Technologies in this and other fields. At the same time, we can assume that information systems play an important role in the socio-economic development of the Republic of Azerbaijan and other countries. The socio-economic development of the Azerbaijani Republic is closely connected with information and communication technologies. And we can conclude that information technology and socio-economic development will always be in a good relationship for future development plans to come true.

РЕЗЮМЕ

В диссертационной работе мы наблюдаем неопределимую роль информатизации в социальной и экономической сферах. При этом результаты интеграции информационно-коммуникационных технологий и вычислительной техники настолько значительны, что некоторые специалисты сравнивают этот процесс с процессом движения ядерных частиц в атомной бомбе. В конце концов, мы наблюдаем информационный взрыв.

Мы также наблюдаем важность применения информационно-коммуникационных технологий в этой и других областях. В то же время мы можем признать, что информационные системы играют важную роль в социально-экономическом развитии азербайджанской республики и других стран. Социально-экономическое развитие Азербайджанской Республики в настоящее время тесно связано с информационными и коммуникационными технологиями. И мы пришли к выводу, что информационные технологии и социально-экономическое развитие должны быть всегда на взаимной связи для реализации планов развития на будущее.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan regionları, Bakı, 2020
2. Azərbaycanda informasiya cəmiyyəti, Bakı, 2020
3. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı, Bakı 2020
4. Azərbaycan statistik göstəriciləri, Bakı, 2019
5. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası. Bakı, 2013 , 39s.
6. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Bakı, 2019
7. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Bakı, 2014
8. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Bakı, 2009
9. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı (2004-2008-ci illər). Bakı, 2004
10. Azərbaycanın regionları. DSK, 2019
11. Azərbaycanın sənayesi. DSK, 2019
12. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. DSK, 2019
13. İqtisadi İnkişafın Azərbaycan modeli. Bakı, “Oskar” qəzeti
14. Azərbaycan Respublikasının inkişafı nəminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiyanın 2003—2012-ci illər
15. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2013
16. M. Həsənov, “Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları”, Bakı, 1998
17. The role of Information and communication technologies in socioeconomic development (Narcyz Roztock, Piotr Soja & Heinz Roland Weistroffer)
18. ICT and socio-economis development (Jainaba M.L. Kah)

19. Davari, A., Zehtabi, M., Negati, M., & Zehtabi, M. E. (2012). Assessing the forward-looking policies of entrepreneurship development in Iran. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 8(1), 60–70.
20. E.N.Hacızadə Ə.Q.Qasımov, V.H.İsrafilov, *Regionların sosial-iqtisadi problemləri Bakı*, 2006, 304 səh.
21. Degnan, E. J., & Jacobs, J. W. (1998). Dual-use technology: a total community resource. *Proceedings of the Families, Technology, and Education Conference*, Chicago, IL.
22. Nuriyev Ə.X. *Regional idarəetmənin əsasları*. Bakı, “ELM”, 2007, 428s.
23. www.constcourt.gov.az
24. Cəfərli A.H. *İqtisadi təhlil*. Bakı
25. Roztocki, N., & Weistroffer, H. R. (2016). Conceptualizing and researching the adoption of ICT and the impact on socioeconomic development. *Information Technology for Development*, 22(4), 541–549.
26. <https://www.privacyshield.gov/article?id=Azerbaijan-Information-and-Communications-Technology>
27. Overview of ICT Sector in Azerbaijan <https://bakutel.az/>
28. 2005-2008-ci illəri əhatə edən Azərbaycan Respublikası “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramı
29. <https://ewmi.org/Program/SocioEconomicDevelopmentActivityAzerbaijanSEDA>
30. <http://sosial.gov.az/3152>
31. Soja, E., & Soja, P. (2017). Exploring root problems in enterprise system adoption from an employee age perspective: A people-process-technology framework. *Information Systems Management*, 34(4), 333–346.
32. <https://mincom.gov.az/>

33. https://biweekly.ada.edu.az/vol_6_no_15-16/Azerbaijan_information_and_communication_technologies_sector.htm
34. www.biznesinfo.az
35. <https://mincom.gov.az/en/view/pages/57/>
36. <https://president.az/articles/7022>
37. <http://www.e-qanun.az/framework/41320>
38. <https://president.az/articles/11089>
39. http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/xalqqazeti_may2009/77744.htm